

PERSPEKTIV- NOTAT

Populistisk vind i Europa

Hva står på spill og hvordan respondere?

Innhold

Sammendrag	3
1. Innledning	6
2. Hva er populisme?	7
3. Hvorfor oppstår populismen?	10
3.1. Økonomisk krise.....	11
3.2 Identitetskrise	13
3.3. Migrasjonskrise	14
3.4. Terrorfrykt.....	15
3.5. Tillitskrise	17
3.6. Populisme og medier	19
3.7. Hvem stemmer på populistene?.....	20
4. Populisme i valgåret 2017: Frankrike og Nederland	23
4.1. NEDERLAND: Politisk fragmentering, islam og nasjonalisme.	24
4.2. FRANKRIKE: Høyrepopulismen blir mainstream	32
5. Er populismen farlig?	39
5.1. Antipluralisme, ekskludering og polarisering.....	40
5.2. Svekket internasjonalt samkvem	41
5.3. Polen og Ungarn illustrerer faren ved populisme	42
6. Vilkår for populistisk fremvekst i Norge?	44
6.1. Små forskjeller, men de øker	45
Lav ledighet, men for stort utenforskap.....	45
Omstilling av økonomien	46
Flertallet er optimistiske omkring egen økonomi.....	47
6.2. Høy grad av tillit, men den kan bli lavere av øke sosiale og kulturelle forskjeller	48
6.3. Varierende tillit til medier	49
6.4. Periferi-misnøye	51
6.5. Polarisering i innvandringsspørsmålet	52
<i>Flere mener at innvandrere er en kilde til utrygghet</i>	52
<i>Klart flertall for uendret eller strengere asylpolitikk</i>	52
<i>Innvandring bekymrer nordmenn mest</i>	52
<i>Halve Norge er skeptiske til muslimer</i>	53
6.6. Dårligere vekstvilkår men fortsatt rom for populisme i Norge	53
7. Anbefalinger	54

Sammendrag

Populisme er et uttrykk for mistillit til det politiske systemet og de som har makt. Populismen mobiliserer folk som ikke opplever at deres virkelighet blir sett og forstått av de som bestemmer, og uttrykker kritikk av elitene på vegne av folket, eller «folk flest».

I dette notatet forklarer vi oppslutningen om høyrepopulistiske partier i Europa med tre kriser, reelle og opplevde: Migrasjonskrise, terrorkrise og økonomisk krise – som til sammen skaper tillitskrise. Økt migrasjon legger press på europeiske velferdsstater og utfordrer samhold og tillit. Det er ikke mer terror enn før, men den har kommet nærmere fordi den er mer geografisk spredt enn før.

Mange har merket økonomiske nedgangstider og omstilling på kroppen. Kombinasjonen av opplevd terrorfare, stor migrasjon med kulturelle og økonomiske implikasjoner, og økonomiske nedgangstider og økende ulikhet har skapt en krisestemning og en sterk misnøye med makthavernes håndtering av disse krisene blant mange. I dagens Europa har denne misnøyen gitt grobunn for fremvekst av høyrepopulisme i flere land. De økonomiske og kulturelle faktorene er strukturelle og langvarige, mens migrasjonskrise og terrorfare er triggere av misnøye som allerede var der og som blir utnyttet av populistiske krefter.

Det er høyrepopulismen som står sterkest i Europa nå og som derfor er sentral i dette notatet.

Karakteristisk for høyrepopulistiske politikere er at de:

1. Kommer med sterk kritikk av eliten
2. Påberoper seg å være de sanne representantene for folket
3. Er proteksjonistiske og innvandringskritiske
4. Er kritiske til minoritetsgrupper
5. Kommer med enkle og ofte sterkt verdiladede budskap

Typiske kampsaker for høyrepopulister er strengere innvandringskontroll og sterkere nasjonal suverenitet på bekostning av overnasjonal styring og internasjonal frihandel. På mange måter er det etterkrigstidens liberale verdier og deres forankring i internasjonalt fellesskap som utfordres.

Like viktig som å etablere hva populismen er, er å forstå hvorfor den oppstår. Populismens fremvekst næres av tydelig uro og bekymringer som alle partiene må ta på alvor.

Det er store variasjoner mellom ulike populistiske partier, fra Fremskrittspartiet i Norge til Geert Wilders Frihetsparti i Nederland. Populisme er ikke bare negativt. Populismen – i betydningen folkeliggjøring – kan potensielt være en demokratiserende kraft gjennom å engasjere den delen av folket som ikke har følt seg godt nok representert i debatten og i beslutningsprosesser. Populistiske partier kan fungere som et viktig korrektiv til det politiske establishmentet.

Likevel er populismens framvekst urovekkende. Populismens retorikk kan bidra til å polarisere debatten og til å undergrave både minoritetenes rettigheter og liberale institusjoner. Populistene utfordrer det liberale demokratiet når de fremstiller seg selv som de eneste representantene for folket og når de fremstiller sine politiske motstandere som moralsk og politisk illegitime. På denne måten kan høyrepopulistisk politikk undergrave pluralismen som er det sentrale elementet i et demokrati.

Populismen påvirker den politiske samtalen og beslutningene overalt, enten populistene sitter ved makten eller ikke. Når populistiske partier er i opposisjon fremmer de mistillit mot det politiske systemet og medier, de stigmatiserer minoritetene og polariserer den offentlige debatten. Kommer de i maktposisjon har de en tendens til å moderere seg dersom de må samarbeide med andre og inngå kompromisser. Men i posisjon har de naturligvis også større gjennomslag til å flytte politikken i sin retning. Styrer populistene alene, som i Tyrkia, Polen og Ungarn, kan de undergrave det liberale demokratiet og bevege landet i mer autoritær retning.

Vi presenterer fem forslag til hvordan vi bør møte populismebølgen vi nå ser, og disse utdypes i notatet:

- 1. Styrke demokratisk deltakelse:** Uten sterk mistillit mot dem som sitter ved makten, ingen populisme. For å forebygge denne mistilliten er det viktig å redusere avstanden mellom folket og de som styrer. Det betyr å styrke demokratisk deltakelse og bedre forankre beslutninger i folkeviljen. Populistiske partier tar typisk til orde for mer direkte demokrati i form av folkeavstemninger. Men folkeavstemninger forenkler og polariserer kompliserte debatter ytterligere, og er det motsatte av det vi trenger. Det vi trenger er større nærhet mellom politikere og folk, god representasjon, åpne debatter om spørsmål folk mener er viktige, bedre kommunikasjon og forståelse for vanlige folks bekymringer.

2. Redusere økonomisk ulikhet, særlig løfte dem som har minst, og skape optimisme:

Sosial og økonomisk ulikhet er økende, og misnøyen er sterkest blant arbeiderklassen og de som av mange kalles for globaliseringens tapere. Dette er folk som mister jobbene sine som følge av internasjonal frihandel, innvandring og teknologiutvikling, og som føler seg glemt og uten utsikter for at framtida skal bli bedre. Svaret må være å satse på å løfte denne gruppen opp, gjennom kvalifiseringstiltak, sysselsettingstiltak og et godt sikkerhetsnett. I tillegg må den økonomiske politikken skape større økonomisk trygghet for alle.

3. Bedre integrering og fremme samhørighet: Populismen kan sees som en reaksjon på økt mangfold. Men det betyr ikke nødvendigvis at det er innvandringen i seg selv som er problemet. Det er like mye opplevelsen av verdier og kultur i endring som skaper usikkerhet. Det politiske sentrum må ta disse bekymringene på alvor, og gjøre mer for å sikre god integrering og fellesskap. Når samfunnene blir mer heterogene, er det viktig å vektlegge samhold og samhørighet. Våre forslag til en bedre integreringspolitikk er lagt frem i Agenda-notatet *Ti bud for bedre integrering*.

4. Mer forutsigbar innvandringspolitikk – mer kvoter, mindre asyl. På grunn av økonomiske forskjeller, krig og konflikt og muligheter for å bosette seg i Europa, vil migrasjonspresset fra Asia og Afrika vedvare. Det er viktig å anerkjenne at dette representerer store utfordringer for våre samfunn. En flyktningpolitikk som i større grad er basert på kvoter fremfor asyl ved grensen, vil kunne skape større forutsigbarhet, større legitimitet og være tryggere for alle parter.

5. Ta årsakene på alvor, men ikke adoptere populistenes retorikk. Det er viktigere enn noen gang å fastholde europeiske verdier om humanisme og solidaritet, men uten å ignorere andre alvorlige hensyn, som velferdsstatens bærekraft, nasjonal sikkerhet og samfunnets absorberingskapasitet i møte med innvandring. Alle som vil redusere populistpartienes oppslutning må lytte til deres velgere.

1. Innledning

2016 kommer til å bli husket for folkeavstemningen om Brexit i Storbritannia og Donald Trumps seier i presidentvalgkampen i USA. Disse to hendelsene har skapt sjokkbølger i Vesten. Selv om vi snakker om to forskjellige politiske kontekster, er det noen fellestrekk som skaper bekymring: Både i USA, Storbritannia og i rekke andre europeiske land ser vi en fremvekst av politiske partier som tar til orde for en mer proteksjonistisk politikk og som bruker en krass retorikk mot «elitene», på vegne av «folket». Dette fenomenet beskrives som «populisme».

Det sies at Europa preges av en populistisk bølge nå, men definisjonen av populisme er ikke entydig. Det er mye forvirring rundt begrepet. Er det en ideologi? En bevegelse? En kommunikasjonsform? En politisk stil? Snakker vi i realiteten om nasjonalisme?

I 2017 er det knyttet store spenninger ikke bare til hva som blir konsekvensene av henholdsvis Trumps seier og Brexit-avstemningen i Storbritannia, men også om hvorvidt populistene vil klare å få makt i flere andre land i Europa. Spesielt stor spenning har det vært om valget i Nederland i mars, i Frankrike i april og mai, og i Tyskland i oktober.

Det er også delte meninger om årsaker og konsekvenser av populisme. Hvorfor ser vi en populistisk bølge i Europa nå? Og hva er egentlig problemet med populisme? Dersom populisme er potensielt farlig for demokratiet, hvordan bør etablerte partier, medier og det sivile samfunnet forholde seg til fenomenet?

Dette notatet tar for seg ulike former for populisme, særlig høyrepopulisme, i ulike europeiske land og drøfter drivkrefter for og politisk innhold i dagens populistbevegelser. Vi drøfter også populismens utsikter i Norge og hva som kan gjøres for å demme opp mot en populisme som undergraver god og åpen politisk debatt. Formålet er å bidra til en mer kunnskapsbasert diskusjon om populisme og gi gode svar på utfordringen, på kort og lang sikt.

Analysene bygger på forskning om populisme, relevante meningsmålinger i Europa, egne studiereiser til Nederland og Frankrike i januar og februar 2017 og samtaler med fagpersoner i Norge. Vi takker Den nederlandske ambassaden i Oslo for støtte til reisen til Nederland, frilanser og Frankrikekjenner Vibeke Knoop Rachline for hjelpen i forbindelse med studieturen i Frankrike og for innspill til notatet.

2. Hva er populisme?

Under presidentvalgkampen i USA i 2016 inviterte Donald Trump lederen for UKIP (United Kingdom Independence Party) i Storbritannia, Nigel Farage, til et av sine valgmøter. Det aktuelle møtet fant sted i 24. august i Mississippi, to måneder etter folkeavstemningen om EU i Storbritannia. Foran de 15.000 tilhengere som hadde samlet seg der, ville Trump vise at det er mulig å vinne mot «eliten» selv om man har alle odds mot seg. Brexit-avstemningen var jo et bevis på det.

Trump og Farage er to helt sentrale skikkelser når historien om 2016 skrives. Deres valgseire har av mange medier blitt beskrevet som et vendepunkt for den vestlige verden. Talene deres under møtet i Mississippi illustrerer ikke bare den typiske populistiske retorikken, men også selve essensen i begrepet populisme.

Slik presenterte Trump resultatet av folkeavstemningen om Brexit:

“They voted to break away from the **rule by large corporations and media executives** who believe in the world with no borders. They vote to reclaim **control over immigration**, over their economy, over their government. Working people and the **great people** of the UK took control of their destiny.” (Våre uthevinger).

Trump gikk så til angrep på establishmentet i USA og sa at motstanderen hans, Hillary Clinton, ønsker å overgi USA til globalismen («to surrender USA to globalism»). Så presenterte han mannen bak Brexit, Nigel Farage, som en helt som vant folkets stemmer til tross for mange urimelige personangrep og andre hindringer fra sine motstandere.

Farages rolle den dagen var å støtte Trump og å oppmuntre Trumps tilhengere. Under sin tale sa han at han hadde kommet fra Storbritannia med et budskap om håp:

«If the little people, if **the real people**, if the ordinary decent people are prepared to stand up and fight for what we believe in, we can overcome the big banks, we can overcome the big multinationals.”

Avslutningen av talen var i samme stil:

“Remember, anything is possible if enough **decent people** are prepared to stand up **against establishment.**”¹

Her skapes det to klare fronter. På den ene siden står folket, det ærlige og rene folket – som populistene er de rettmessige representantene for – mens på den andre siden står den mektige eliten som representerer særinteresser og jobber mot folkets interesser. Dette verdensbildet er selve grunnlaget for populisme. Uten sterk mistillit mot establishmentet, ingen populisme.

Selv om det er lett å gjenkjenne populistisk retorikk, er det likevel ikke like lett å definere selve begrepet populisme. Er det en ideologi, en bevegelse eller bare en kommunikasjonsform?

Politikerne og partiene dette gjelder pleier ikke å definere seg selv som populist² og har heller ikke en egen ideologi som heter «populisme», som kan knyttes til bestemte tenkere, bøker eller pamfletter. De blir definert av andre som populist, ofte på en nedsettende måte. Dessuten ser vi at populismen manifesterer seg ulikt, og har tilknytning til ideologier både til venstre og høyre. Når en i dag snakker om populisme, så tenker mange først og fremst på populist på høyresiden.

Populismebegrepet assosieres av noen med opportunisme, lettvinthet, uansvarlighet, karismatisk ledelse, kortsiktighet, fremmedfrykt og innvandringsmotstand. Men de sentrale elementene i populismen er mistilliten mot elitene og krav om økt folkelig suverenitet. Dette finner vi også på venstresiden, spesielt i Latin-Amerika. Syriza i Hellas og Podemos i Spania er eksempler på venstrepopulisme i dagens Europa.

Både høyrepopulister og venstrepopulister i dagens Europa fremstiller seg selv som folkets virkelige representanter og er like kritiske til eliter og overnasjonal styring, men de skiller lag i synet på minoriteter, innvandring og i forholdet til medier. I motsetning til høyrepopulistene, som som regel har en ekskluderende og stigmatiserende retorikk mot minoriteter, er venstrepopulister vennlig innstilt overfor dem. De legger ikke skylden på minoritetene for samfunnsproblemer de tar opp. Høyre- og venstrepopulister har ulike syn i mange andre saker også, fordi de verdimesig står langt fra hverandre. Eksempelvis i synet på skatt, fordelingspolitikk og offentlig sektor. Det er også verdiforskjeller blant velgerne deres. De som stemmer på høyrepopulistiske partier plasserer seg selv på høyresiden.

Litt enkelt kan man si at høyrepopulister kombinerer populisme med nasjonalisme, mens venstrepopulisme er en kombinasjon av populisme og sosialisme. Elementer av proteksjonisme mot overnasjonale markedskrefter og EU finner man imidlertid på begge sider.

Dette har fått flere akademikere som statsviter Cas Mudde, som er en av Europas fremste eksperter på populisme, til å definere populisme som en *tynn* ideologi som trekker på andre *tykke* ideologier. Som Mudde formulerer det er populismen «a thin-centred ideology, which is based not on the Manichean [strengt todelt] distinction between «the pure people» and «the corrupt elite», but also on the defence of popular sovereignty at any cost».

I Norge var det Ottar Brox som først introduserte populisme-begrepet. Allerede i 1966 skrev han om populisme i boken «Hva skjer i Nord-Norge? – En studie av norsk utkant-politikk». For ham var populisme en positiv kraft som utgjorde en motsats til teknokratisk samfunnsplanlegging.³

Selv om høyrepopulismen og til dels også venstrepopulismen får mest oppmerksomhet i dag, har populismen historisk sett også kommet til uttrykk som periferiens kamp mot sentralisering og makthaverne i hovedstaden, også kalt «periferi-populisme». Eksempler på det i Norge er folkeavstemningen mot EF og senere EU, som i stor grad var preget av denne formen for populisme. Den nevnte Mudde kaller det for «Agrarian populism» med referanse til bevegelsen «Narodniki» tilbake på 1870-tallet og US American People's Party omtrent på samme tid. Ifølge ham er det lite agrarpopulisme i det postindustrielle USA og Europa i dag, men han nevner blant annet de franske poujadistene, det nederlandske Bondepartiet og Centern i Finland.

I Norge blir Senterpartiet av enkelte definert som et agrarpopulistisk eller periferipopulistisk. Senterpartiet er det partiet i Norge som passer best til beskrivelsen av agrarpopulisme, eller periferipopulisme. Partiet skiller seg likevel tydelig fra både høyrepopulistiske og andre populistiske partier på en rekke viktige områder: Senterpartiet fremstiller ikke seg selv som de eneste legitime representanter for folket, de setter ikke grupper opp mot hverandre og fører ikke en ekskluderende retorikk. De fremmer heller ikke en generell mistillit mot institusjoner og medier. Periferipopulismen er tilstede i norsk politikk, men uten de sentrale elementene som gjør høyrepopulismen i Europa truende for demokratiet.

Det er viktig å merke seg at ikke all elitekritikk er populisme. En kritisk holdning til dem som har makt, både den økonomiske og politiske eliten, er et sunnhetstegn for et demokrati. Det som gjør elitekritikken populistisk er når en fremstiller seg selv som representant for det virkelige folket, med en streng todeling. Enten så er man Elite eller så er man Folket, jfr. Muddes definisjon. Marine Le Pens slagord i presidentvalgkampen passer tydelig inn i dette bildet: «Au nom du peuple» – «I folkets navn».

En annen fremtreden populisme-teoretiker, Jan-Werner Müller fra University of Princeton, definerer populistisk som dem som hevder at de – og bare de – representerer det virkelige

folket, «the real people» - ord som både Trump og Farage brukte i sine taler under valgmøtet i Mississippi, og som er typiske for dagens høyrepopulister.

Det er ikke enkelt å avgrense populisme som ideologi, fordi populismens politikere kombinerer populisme med andre ideologier, som nasjonalisme til høyre og sosialisme til venstre. Vi har i dette notatet definert høyrepopulisme som politiske bevegelser som:

6. Kommer med sterk kritikk av eliten
7. Påberoper seg å være de sanne representantene for folket
8. Er proteksjonistiske og innvandringskritiske
9. Kritiske til minoritetsgrupper
10. Kommer med enkle og ofte sterkt verdiladede budskap

3. Hvorfor oppstår populismen?

Hva er det som skaper grobunn for populisme og hvorfor opplever vi en høyrepopulistisk bølge i den vestlige verden akkurat nå?

Det er vanskelig å gi en presis generell forklaring på dette, selv om mange har forsøkt. Økende oppslutning om populistiske partier har i hvert fall vist med tydelighet at populistenes velgere må tas på alvor. I boken «Høyrepopulismens hemmeligheter» peker Ketil Raknes på at det er lite konstruktivt å analysere populismen som et vellykket forsøk på å lure velgere som ikke vet sitt eget beste. Populismen er, ifølge Raknes, en forståelig reaksjon blant annet på opplevelsen av at etablerte partier ikke har levert troverdige løsninger for mange velgergrupper. Det betyr også at populismen må møtes nettopp med løsninger på reelle problemer. Den som vil møte og motvirke populismens fremvekst må forstå bekymringene og tilby løsninger, med andre ord ta populistene på alvor.

De nasjonalt spesifikke faktorene forklarer populismen i enkeltland best, men siden vi snakker om en høyrepopulistisk trend i Vesten nå, må vi også se på noen generelle faktorer på makronivå. Ettersom mistillit mot en elite er grunnlaget for populistisk mobilisering, må vi spørre oss hvilke faktorer som bidrar til denne mistilliten, som populistene igjen utnytter for å få oppslutning og innflytelse.

De dominerende forklaringsmodellene er på den ene siden den sosioøkonomiske forklaringsmodellen og på den andre den kulturelle. Den første kategorien av forklaringer går enkelt sagt ut på at populismen er en form for reaksjon fra den tradisjonelle arbeiderklassen

som ble stående igjen i postindustrielle økonomier, og som gjerne omtales som «globaliseringens største tapere». Den andre kategorien av forklaringer går ut på at populismen først og fremst er en reaksjon på raske kulturelle forandringer (cultural backlash) som oppleves som fremmedgjørende og truende fra «once-predominant sectors of the population.»⁴

I begge tilfeller snakker vi om et sterkt misfornøyd segment av befolkningen som har mistet tilliten til dem som styrer. At sosial ulikhet (og klassekamp) er viktigst for venstrepopulister er det ingen uenighet om, men det er fremdeles uklart om høyrepopulismen også best kan forklares av materielle forhold fremfor verdispørsmål. For å finne svaret på det, må vi ikke bare se på hvilke kampsaker høyrepopulister mener er viktigst, men hva den politiske konteksten er og hvem det er som stemmer på dem.

Det som er felles for alle former for populisme er at de utnytter en allerede eksisterende mistillit mot elitene. Derfor vil årsaken bak denne mistilliten forklare hvorfor populistiske partier klarer å mobilisere og få oppslutning – uavhengig av hvilken form for populisme det er snakk om.

For å forklare populismen ser vi først på to strukturelle makrotrender: økonomisk stagnasjon og identitetskrise. Deretter ser vi på to konkrete saker som mer enn noe annet opptar velgere som stemmer på høyrepopulistiske partier: Innvandring og terrorisme. Institusjonelle faktorer er også viktige, som det politiske systemet og dagens medievirkelighet, men slike faktorer ser vi nærmere på i de landspesifikke avsnittene av notatet.

3.1. Økonomisk krise

Populismens fremvekst skjer i en tid med økonomisk nedgang og økende ulikhet i Vesten. Den tradisjonelle arbeiderklassen taper på grunn av flere forhold:

- **Transformasjonen fra industriell økonomi** til kunnskapsbasert økonomi som ikke er fordelaktig for folk uten utdanning.
- **Teknologi og automatisering** reduserer behovet for ufaglært arbeidskraft og gjør at mange faller utenfor.
- **Globaliseringen** med fri flyt av varer og tjenester, kapital og arbeidskraft skaper harde konkurransevilkår for arbeiderklassen. Mange jobber forsvinner til utlandet eller overtas av utlendinger som kommer til landet for å jobbe.
- **Svakere fagorganisering** som blant annet skyldes fragmentering og arbeidsinnvandring.

- **Velferdskutt** – eller utsikter til slike – som følge av økte statsfinansielle utgifter som blant annet skyldes en aldrende befolkning og økonomiske nedgangstider.

Økonomisk ulikhet.

Forskjellene mellom dem som har minst og dem som har mest øker, over hele verden. De fleste er enige i at det er uheldig. Flere studier har vist at høy ulikhet blant annet kan svekke vekst og dermed undergrave framtidens velferd, i tillegg til å skape sosial uro og svekke tilliten i samfunnet. I januar 2017 var verdenseliten samlet i Davos til World Economic Forum. Ulikhet sto for første gang på toppen av dagsorden.⁵ Når man studerer økonomisk ulikhet er langsiktige trender det mest relevante. For det første fordi det ofte er treghet i tall og statistikk, og for det andre fordi langsiktig utvikling forteller oss mer om hvilke grunnleggende endringer som pågår i samfunnet enn endringer fra år til år, som er mer sårbare for påvirkning fra enkelthendelser det er vanskelig å korrigere for. Det overordnede bildet er at det har vært en dramatisk økning i ulikhet over hele verden siden 1980-tallet. I OECD-landene er ulikheten på det høyeste nivået på et halvt århundre.⁶

De siste årene har også vært preget av lavkonjunktur med økende ledighet og økonomisk usikkerhet i mange land. Nedturen i europeisk økonomi startet med finanskrisen i 2008. Selv om flere land har stabilisert sin økonomi, har krisen og den økte arbeidsledigheten bidratt til å skape en følelse av økonomisk usikkerhet. Finanskrisen har både økt misnøyen med EU og bidratt til en utbredt pessimisme i Europa.

Det er spesielt personer uten høyere utdanning som opplever at de har stagnert i globaliseringens tid, og som er misfornøyde med EU og sine nasjonale politikere. De føler seg spesielt sårbare og er følgelig også mer mottakelige for antielite-retorikk fra populistiske partier.

Populistiske partier er ikke bare protestpartier som artikulere en eksisterende misnøye blant en segment av folket, men tilbyr også politiske løsninger som deres velgere har en sterk tro på. I økonomisk politikk tilbyr de mer nasjonal proteksjonisme som angivelig skal skape flere jobber, eller i det minste sørge for at ikke flere jobber forsvinner i utlandet. I noen grad handler løsningene om å ta tilbake noe som er tapt: bringe industrien og de tapte verdiene tilbake.

Populistpartiene tilbyr dessuten strengere innvandringskontroll for å hindre at innvandrere kommer og tar jobbene fra den hjemlige arbeiderklassen. For EU-land innebærer dette enten en reforhandling av medlemskapet i EU, eller i siste instans en utmeldelse fra EU, slik resultatet ble etter Brexit-folkeavstemningen i Storbritannia i 2016.

3.2 Identitetskrise

Den økonomiske ulikheten mellom globaliseringens vinnere og tapere er en viktig forklaring bak misnøyen med elitene. Men populismens fremvekst kommer også i en tid der identitetspolitikk får stadig større plass i den politiske debatten. Noen av de mest betente konfliktene i dag er verdibaserte.

Mange mennesker i vestlige land, og da særlig godt voksne menn med lav utdanning som bor utenfor storbyer, føler seg fremmedgjorte av kulturelle endringer den siste tiden. Endringer som:

- **Økende individualisering** og fokus på selvrealisering på bekostning av tradisjonelle verdier (familieverdier).
- **Økende sekularisering** på bekostning av kristendom som taper terreng.
- **Økt toleranse for mangfold**, abortrettigheter, LHBT-rettigheter, homofilt ekteskap og feminisme og likestilling.
- **Kosmopolitisme og globalisering** på bekostning av nasjonal identitet og patriotisme.
- **Innvandring** og økt kulturell heterogenitet, særlig spenninger med islam.

Økt vektlegging av postmaterialistiske og individualistiske verdier de siste 40-50 årene har i all hovedsak blitt drevet frem av den progressive, høyt utdannede middelklassen i storbyene. Partier og ikke-statlige organisasjoner som fokuserer på miljøvern, antirasisme og ønsker innvandrere velkommen har fått økt innflytelse og politisk gjennomslag, med denne gruppen som viktigste velgergrunnlag.

Liberale og kosmopolitiske verdier har trigget en reaksjon blant folk med kulturkonservative holdninger som føler at samfunnets lim og moralske normer er truet av det de oppfatter som oppløsningstendenser. Det er først og fremst mindre utdannede og eldre borgere, spesielt hvite menn, som en gang utgjorde den privilegerte majoritetskulturen i vestlige samfunn som føler seg fremmedgjorte og marginaliserte i sine egne land. De preges av en følelse av tap og nostalgi.⁷

På toppen av dette kommer angsten for demografiske endringer som følge av innvandring. I de fleste europeiske land har spørsmålet om nasjonal identitet blitt aktualisert. Det har oppstått et behov for å redefinere nasjonal identitet i møte med innvandring og etnisk mangfold. Hvem er vi i dag og hva skal til for å være fransk, dansk eller nederlandsk? Også i Norge har vi nå fått en debatt om hvem som kan regnes som etnisk norske. Dette er et tegn

på en identitetskrise der tradisjonelle nasjonale identiteter føler seg utfordret av globalisering, kosmopolitisme, migrasjon og andre kulturer og religioner.

Også her er nostalgien et viktig budskap. Kanskje enda tydeligere er dette hos Geert Wilders som hevder at «Nederland weer van ons!» (Nederland tilhører oss!). Populistene forsvaret tradisjonelle verdier og tilbyr en tøffere linje mot islam og den grenseløse og normoppløsende globalismen. De ønsker å gjenskape en stolt følelse av nasjonal identitet, et ønske mange deler.

3.3. Migrasjonskrise

Rundt 1.3 millioner personer søkte om asyl i EU i 2015. Dette var et rekordår med omtrent dobbelt så mange ankomster som året før. Til sammenligning søkte bare 200 000 personer om asyl i EU i 2008. Asylsammenbruddet og handlingslammelsen i håndteringen av migrasjonskrisen i 2015 har gjort at EU har mistet mye troverdighet og tillit. Innvandring er blitt europeernes bekymring nummer én, foran økonomisk krise og arbeidsledighet.⁸ Dette er bekymringer på europeisk nivå, på nasjonalt nivå kan det være andre spørsmål som økonomi, arbeidsledighet og så videre som havner øverst på lista.

Fri bevegelse av arbeidskraft, kapital, varer og tjenester var en manifestasjon av EU som en europeisk union. Men opphevingen av de interne grensekontrollene forutsatte bedre kontroll av de felles eksterne grensene. Migrasjonskrisen illustrerte at kontrollen av yttergrensene ikke har fungert, og det er flertall i flere EU-land for å gjeninnføre nasjonal grensekontroll. En slik grensekontroll er flere steder allerede gjennomført, riktignok som et *midlertidig*, ekstraordinært tiltak.

Misnøyen med EUs håndtering av migrasjonskrisen er sterk. En undersøkelse gjennomført av den ungarske konservative tenketanken Szazadveg Foundation i hele EU viser at hele 77 prosent av de spurte føler at EU ikke gjør en god jobb i å håndtere migrasjonskrisen, 83 prosent forventer at unionen skal gjøre mer for å styrke den eksterne grensekontrollen. De som blir mest berørt er grenselandene i sør, som fungerer som transittland, og de velstående landene med fungerende velferdsstater lenger nord, som er de endelige destinasjonene. En undersøkelse gjennomført av forskningsorganisasjonen Pew Research viser at misnøyen med EU var sterkest blant disse landene, i Hellas (94 prosent) og Sverige (88 prosent).⁹

Innvandringspolitikken er et sensitivt spørsmål som har skapt splittelse både mellom EU-land og internt i EU-land. Ytterkantene i EU er på den ene siden Europakommisjonen, Tyskland og

Sverige som har stått for en liberal asylpolitikk, og på den andre siden Visegrad-landene med Ungarns Victor Orban i spissen som har stått for en mye strengere grensekontroll.

Internt i EU-land er de som stemmer på høyresiden mer negative til innvandring enn de som stemmer på venstresiden, men det er gjennomgående flertall for restriktiv innvandringspolitikk.¹⁰ Asyl- og familieinnvandringspolitikken har med andre ord ikke stor forankring blant velgerne.¹¹ Det er en utbredt frykt for at asylinnvandringen vil føre til mer utrygghet og generelt bli en byrde på samfunnet.

Andelen av innvandrere i befolkningen varierer stort i Europa, fra over 18,3 prosent i Sverige til bare 1,6 prosent i Polen.¹² Men trenden i de fleste vesteuropeiske land har vært økende innvandring og kulturelt mangfold. Bekymringene for innvandring henger ikke nødvendigvis sammen med antall asylsøkere landet har vært år. For eksempel i Polen, hvor det kommer relativt få asylsøkere, er 73 % skeptiske, mens i Tyskland og Sverige som mottar flest asylsøkere er skepsisen mye lavere.

Det er spesielt muslimsk innvandring som vekker bekymring. I ti EU-land er det flertall for å stanse innvandring fra muslimske land, ifølge en meningsmåling gjennomført av tankesmien Chatham House.¹³ Påstanden respondentene skulle svare på var: «All further migration from mainly Muslim countries should be stopped.» Et gjennomsnitt på 55 prosent i alle de ti landene var enige i påstanden. Bare 20 prosent var uenige. Resten var verken enige eller uenige. Befolkningen i Polen er mest skeptisk (71 prosent), Østerrike følger med 65 prosent, så Belgia med 64 prosent, Frankrike med 61 prosent og Tyskland med 53 prosent. Blant britene ville 47 prosent ha full stans av muslimsk innvandring. I ingen land var prosentandelen av de som var uenig med påstanden mer enn 32 prosent.

Tallene er ikke til å misforstå. Denne utbredte skepsisen mot innvandring, spesielt den muslimske, sier noe om etterspørselen etter partier med restriktiv innvandringspolitikk. Migrasjonskrisen har bare forsterket etterspørselen etter ledere som vil ta drastiske grep. Migrasjonsspørsmålet er i dag bekymring nr. én for veldig mange europeere. Bedre kontroll over innvandring er et sentralt budskap blant høyrepopulistiske partier i Europa. De kritiserer elitene og EU for å ha sviktet denne oppgaven og for å favorisere interessene til utlendingene fremfor nasjonalstatenes borgere.

3.4. Terrorfrykt

Antall drepte som følge av terrorisme var høyere i Europa på 70- og 80-tallet enn det er i dag.¹⁴ Men den gangen var terroren mer geografisk begrenset. Mange av terrorangrepene var

knyttet til konfliktene i Nord-Irland og i Baskerland, det er derfor først og fremst Storbritannia og Spania som har merket denne terrornedgangen.¹⁵

Selv om statistikkene viser en gjennomsnittlig nedgang i terroren i Europa, har 2015 vært ekstraordinært år med mange terrorangrep.¹⁶ I dag kommer terrorangrepene i Europa hovedsakelig fra militante islamister. Terrorforsker Magnus Ranstorp beskriver hvordan terrorangrepene også har en annen karakter i dag:

”Terrorgrupper som IS har som mål om så mye død som mulig. Det er ikke som på 70-tallet da gruppene ville ramme myndighetene, næringsliv, eller politikere. Det var ikke den kraften, den kampen innad i terrorgruppene som vi ser i dag. I dag er det et mye dypere problem. Flere er redde nå. I dag kan terror skje hvor som helst, når som helst. Terroren skjer ikke lenger bare mot ideologiske mål.”¹⁷

Grunnen til at vi føler oss mer berørte er ikke bare fordi terrorangrep kan skje overalt, men også fordi mediesituasjonen er en annen i dag enn tidligere. Informasjonen er mer omfattende, ikke minst takket være sosiale medier, og opplevelsen av terroren blir sterkere. Militante islamister er ikke en lokal fiende av Frankrike, Tyskland, men en fiende som kan ramme hvor som helst i Vesten. Når eksempelvis Frankrike rammes av terror, føler også andre europeere seg rammet i kraft av å tilhøre Europa og Vesten, som militante islamister hater og angriper.

Følelsen av usikkerhet forsterkes av at terroristene ikke er bare folk som kommer utenfra, men oftere er født eller oppvokst i landene som angripes. Radikalisering av unge muslimer og jihadistreiser til Midtøsten har naturlig nok fått mye oppmerksomhet fra myndigheter og medier de siste årene.¹⁸

Migrasjon og terrorfare står øverst når europeere skal rangere hva de er mest bekymret over. Terrorfaren assosieres med både islam og migrasjon. En undersøkelse fra Pew gjennomført i ti EU land¹⁹ viser at befolkningen i alle disse landene frykter at asyltilstrømningen fører til mer terrorisme. Øverst på listen er Ungarn med 76%, Spania er nederst med 40%. Medianen er på 59%.

Forferdelige terrorangrep og vedvarende terrorfare har generert mye angst og frykt. Det er også misnøye med hvordan politiske eliter har håndtert terrortrusselen. Kritikken fra populistisk hold er at elitene har vært for slepphendte overfor radikal islam og ikke har kontroll over hvem som slippes inn i landet. På denne måten gir de et språk til noe mange føler.

Terrorfrykt øker etterspørselen etter sterke ledere som setter sikkerhet høyt på agendaen. Alle politiske partier tar terrorfaren på alvor, men for populistiske ledere er dette gjerne en av de aller viktigste sakene.

3.5. Tillitskrise

Tillit er demokratiets grunnmur. Vi aksepterer at noen har makt til å styre fordi de representerer oss (input-legitimitet) og fordi politikken tjener folkets interesser (output-legitimitet). Det vil alltid være en viss misnøye med politikken som føres, men kombineres denne misnøyen med en tanke om at de som styrer ikke er folkets legitime representanter, kan grunnmuren under demokratiet forvitre.

European Social Survey viser utbredt misnøye med det politiske systemet i mange europeiske land. Opp mot 40 prosent svarer at det nasjonale politiske systemet gjør det enten helt umulig eller svært vanskelig for folket å ha innflytelse på regjeringens arbeid. Denne mistilliten er sterkest i Frankrike og Østerrike.²⁰

For populismen er mistillit til de som styrer selve livsnerven. Uten mistillit til de som styrer, ingen populisme. Det kan være mange grunner til at mistillit til eliter oppstår. En del opplever avstanden til sin folkevalgte som for stor, at politikere ikke har nok kontakt med «vanlige folk» og liten forståelse for hvordan de faktisk har det. Makt- og demokratiutredningen fra 2003 understreker dette som en utfordring også i Norge: Internasjonalisering, europeisering og økt rettsliggjøring av politikken svekker Stortingets makt, og det kan igjen svekke tilliten til politikere. Politikere på sin side har kontakt med ulike samfunnsinteresser, og dette blir grunnlaget populistisk kritikk, særlig dersom det ikke er åpenhet om denne kontakten. En typisk kritikk fra populistiske ledere er at den politiske eliten jobber for «særinteresser» heller enn for folkets interesser.

Nye tall fra den årlige Edelman Trust-undersøkelsen viser at tilliten aldri har falt mer fra et år til det neste enn den gjorde mellom 2016 og 2017. Rapporten dokumenterer også et stort og voksende gap i tilliten mellom «folk flest» og lønns- og utdanningseliten. Mens 60 prosent av eliten har tillit til at de viktigste institusjonene i samfunnet «gjør det som er rett», er det bare 45 prosent i resten av befolkningen som mener det samme. Gapet er størst i USA (21 prosentpoeng), Storbritannia (19 prosentpoeng) og Frankrike (18 prosentpoeng). Folk har mistet tillit til alle de fire «nøkkelinstitusjonene» undersøkelsen måler: næringslivet, staten, sivilsamfunnsorganisasjoner og media. Flertallet av respondentene har ikke lengre tro på at systemet som spiller på lag med dem, med aller høyeste tall i Frankrike og Italia. I et slikt klima er det lett for populistere å finne spillerom.²¹

Psykologiprofessor Jonatan Haidt ved New York University mener det er to grunner til at tilliten smuldrer: For det første øker den økonomiske ulikheten. Det betyr at noen gjør det bedre samtidig som de på bunnen opplever liten eller ingen fremgang, eller til og med tilbakegang. Da øker mistilliten til de som kommer godt ut. Den andre grunnen, mener Haidt, er sosiale medier. Den kontinuerlige tilgangen på nyheter om ledernes feil, mangler og hykleri gjør det vanskelig å beholde tilliten til dem.²²

En annen psykologiprofessor, Tali Sharot ved University College London mener det hun kaller «optimisme-bias» kan hjelpe oss å forstå folks manglende tro på systemet. Optimisme-biasen får oss som mennesker til å være ganske optimistiske hva egen framtid angår, men ganske pessimistiske til muligheten for fremskritt for menneskeheten som helhet.²³

Kanskje kan denne innsikten være en grunnleggende bestanddel i å forstå høyrepopulismen. At vi er pessimistiske til samfunnets utsikter til vekst og fremskritt er det ingen tvil om. Data fra YouGov viser at det bare er i Kina en vesentlig andel av befolkningen tror verden blir bedre. Mens Kina skårer 41% på denne statistikken, er det bare rundt 10% i alle vestlige land som tror verden går framover. Pessimismen er klart høyest i industrialiserte land.²⁴

Forsker Claudia Chwalisz, tilknyttet den britiske tenketanken Policy Network, viser i sin kritikerroste bok «The populist signal» hvordan tilliten til det politiske systemet og de tradisjonelle partiene synker dramatisk. For eksempel er det bare 20 prosent i hele Storbritannia som mener at deres stemme har en betydning, og at de blir hørt av nasjonale politikere. Hennes forskning viser at folk er mer bekymret over beslutningsprosessene enn selve beslutningene. De ønsker en sterkere folkelig deltakelse og innflytelse i politikken. Vi lever i en tidsalder der langt flere uttrykker sin mening på nettet, i bloggsfæren og i sosiale medier. Folk har større forventninger om å bli hørt enn tidligere. Politikerne har ikke fulgt med i timen, mens samfunnet har forandret seg, hevder Chwalisz.

Ifølge Chwalisz er dette ikke først og fremst politikernes skyld, årsaken er at vår styreform er utdatert. Å stemme hvert fjerde år er ikke lenger tilstrekkelig. I mellomtiden får folk med seg at sterke lobbygrupper får gjennomslag, mens de selv føler seg overkjørt.

Den økonomiske situasjonen er noe som i forskningen pekes på som viktig for tilliten til politikere. Gode tider gir høy tillit, mens dårlige tider gir lavere tillit. Det samme gjelder også utdanningsnivået. Det er derfor ikke overraskende at Norge scorer høyt på tillitsbarometre.

3.6. Populisme og medier

Debatten om falske nyheter etter Brexit-avstemmingen og presidentvalget i USA i 2016 har også aktualisert spørsmålet om tillit til mediene. Mistillit til mediene som institusjon har vært en gjenganger i forklaringene av populismens store seire i 2016. I USA sier bare 6 % at de har høy tillit til mediene.²⁵

Det er forbausende lite forskning på sammenhengen mellom medier og populisme, men mye tyder på at digitaliseringen og kommersialiseringen av medier går i populistenes favør. De er ikke lenger avhengig av kritiske redaksjonelle medier for å kommunisere sitt budskap til sine velgere. Populister foretrekker på alle måter mer direkte demokrati. De er tilhengere av folkeavstemninger fremfor lange prosesser med utredninger og diskusjoner. På samme måte foretrekker de direkte kommunikasjon med folket uten *forstyrrelser* fra den kritiske pressen. Et kjennetegn ved populistiske ledere er deres utstrakte bruk av Twitter og andre sosiale medier. Donald Trump er et godt eksempel på det, men også Marine Le Pen og Geert Wilders har i lenge perioder «boikottet» redaksjonelle medier og bare brukt internett og sosiale medier.

Men siden deres saker på sosiale medier blir videreformidlet fra redaksjonelle medier, kan man i realiteten ikke se dette som en tradisjonell boikott, men som en bevisst mediestrategi. Nettjournalistikk finansieres i hovedsak ikke av brukerne, men av reklame og dermed antallet lesere som klikker seg inn på hver enkelt artikkel. Det bidrar det til å gjøre mediene mer tabloide. Konfliktorienterte saker genererer flere klikk, noe som igjen betyr at populistene får stor oppmerksomhet også i tradisjonelle medier.

Hvor mye oppmerksomhet populistene får i nasjonale medier varierer, men det er tydelig trekk at mange av sakene om dem er negativt vinklet. Det er dermed ikke sagt at det er negativt for populistiske partier. Negativiteten rundt Sverigedemokratene i Sverige har for eksempel ikke ført til at partiet har mistet oppslutning, snarere tvert imot. Det samme gjelder også i Sveits med «Swiss People's Party». Negativ dekning i media utnyttet av populistene til å bekrefte sitt narrativ om folket versus eliten. I deres retorikk er mediene en del av eliten som beskytter seg selv og som utsetter dem for urettferdig behandling.²⁶

Demoniseringen av medier fra populistiske ledere som Donald Trump kan bidra til å svekke tilliten til medier, i hvert fall blant populistenes tilhengere. Dermed øker også avstanden mellom de som stemmer på populistene og resten av befolkningen. Når folk i en ny meningsmåling i USA ble spurt om hvem de stoler mest på til å si sannheten om viktige temaer, mediene eller Trump, så svarte litt over halvparten pressen. Men hele 8 av 10 av de spurte *republikanerne* sa at de stolte mer på at Trump sier sannheten enn media.²⁷

3.7. Hvem stemmer på populistene?

Misnøyen og mistilliten som fremgår av avsnittene over viser en utvikling som har skapt en viss etterspørsel etter populistiske partier. Det betyr ikke at alle *globaliseringstapere*, personer som føler seg fremmedgjorte eller er spesielt bekymret over den globaliserte økonomien, innvandring og terror, stemmer på populistiske partier. Hadde det vært tilfellet ville slike partier vært mye større enn de er i dag. Velgerundersøkelser viser et mer komplekst bilde. Likevel er det noen fellestrekk blant den gruppen velgere som stemmer på høyrepopulistiske partier.

Sosiolog Donald Warren fra Oakland University i Michigan skrev allerede i 1976 en bok som kan høres ut som en beskrivelse av dagens velgere som stemmer på populistiske partier. Boken het «The Radical Center: Middle Americans and the Politics of Alienation»²⁸ og handler om den hvite middelklassen i USA mellom 1971 og 1975. Han identifiserte denne gruppen velgere som en gruppe som trosset de vanlige ideologiske skillelinjene. Disse velgerne hadde ikke høyere utdanning, de hadde en middels eller lav inntekt og hadde yrker som krevde lav kompetanse.

I 1971-75 utgjorde disse velgerne en fjerdedel av alle velgerne, og de var verken konvensjonelt liberale eller konvensjonelt konservative. Det dreide seg om en intens overbevisning om at de var under beleiring både ovenfra og nedenfra. De følte seg i skvis og neglisjert av eliten. Fattige og rike fikk all oppmerksomheten. De var skeptiske til store selskaper, som de mente hadde for mye makt og som ikke gagnet folket. Denne gruppen velgere var stolte, hvite amerikanere som ikke ville akseptere at hvite skulle miste sine privilegier eller at de hadde noe ansvar for å gjøre opp for tidligere urett mot afroamerikanere.

Den grunnleggende identifiseringen som Donald Warren gjorde på 1970-tallet har holdt seg overraskende intakt frem til i dag. Den gruppen Warren skrev om høres på mange måter ut som Donald Trump sine viktigste støttespillere i dag. Mer enn noen andre er det nettopp dette segmentet av befolkningen som føler seg stagnert og glemt. Når eliten skal løfte gruppene med lavere sosioøkonomisk status, så er det de fattigste som står i fokus, ikke denne mellomgruppen. De har større forventinger enn de fattigste minoritetene, men har ikke fått det bedre. Dermed er de spesielt misfornøyde med establishmentet. Donald Trump har for eksempel gjort det bedre der økonomien var dårligere.²⁹ Det samme gjelder også Marine Le Pen som får mest støtte i Nord-Frankrike der økonomien er svakere.

Men er det ikke mer naturlig for denne gruppen mennesker å stemme på den liberale venstresiden, som er opptatt av høyre lønninger og å løfte opp de svake? I forbindelse med presidentvalgkampen i USA har mange med et verdiliberalt ståsted forundret seg over en amerikansk arbeiderklasse som virker å stemme «mot sine egne interesser». I en dokumentar viser Johnny Harris fra Vox hvordan velgere i delstaten Kentucky som selv er blant de som har hatt mest nytte av «Obamacare», nesten konsekvent stemmer på Trump.³⁰

Er forklaringen på dette at denne gruppen lar seg lett manipulere av demagogisk populistisk retorikk? Den amerikanske sosialpsykologene Jonathan Haidt avviser forklaringen om dårlig informerte folk som det er lett å manipulere. Han sier at folk stemmer på sine «moralske interesser» fremfor sine interesser i snever forstand. Økonomer har tenkt at vi er rasjonelle og nyttemaksimerende individer, med objektive økonomiske interesser. Men i praksis kan vi være mer bekymret for fellesskapet og samfunnsmoralen enn vår egen lommebok.

I tillegg til å være overrepresentert i gruppen som befinner seg i skvis mellom de mest fattige (hovedsakelig minoritetene) og den utdannede middelklassen, viser nyere forskning³¹ at støtten for populistiske partier er generelt sterkere blant:

- den eldre generasjonen
- menn
- de som har mindre utdanning
- de mer religiøse
- de som bor i distriktene.

Hva er sammenhengen mellom disse variablene? Forskning viser at høyere utdanning gir både høyere sosial status, men også mer progressive og tolerante verdier.³² Kjønnsgapet kan forklares med at kvinner i større grad enn menn har forlatt tradisjonelle patriarkalske holdninger og omfavnet progressive verdier. De religiøse er en sammensatt gruppe, men både de mer religiøse og de som bor i distriktene har generelt mer tradisjonelle verdier enn de sekulære, som i større grad lever urbane liv der individualismen og toleransen for mangfold står sterkere.

I boken «The Rightous Mind» forklarer Haidt de psykososiale forskjellene mellom folk med henholdsvis konservative og liberale holdninger. De førstnevnte er mer tilbøyelige til å støtte sterke ledere som er villige til å gjennomføre drastiske politiske tiltak når bestemte betingelser er oppfylt:

«Mange amerikanske velgere er av den oppfatningen at den moralske orden er truet, at det amerikanske samfunnet mister sin sammenhengskraft, at mangfoldet øker, og

at lederne våre ser ut til å være suspekter eller ikke i stand til å håndtere stundens utfordringer. Det er som om det blir trykket på en knapp i hodet deres hvor det står *hvis det oppstår en moralsk trussel: steng grensene, spark ut fremmede og straff moralske avvikere.*»³³

For tiden er det ingenting som fremstår mer splittende enn innvandringspolitikken. Satt på spissen snakker vi om en strid mellom kosmopolitiske holdninger i store byer og blant den utdannede eliten, og nasjonalkonservative holdninger ute i distriktene og blant arbeiderklassefolk. Det er også en generasjonskløft inne i bildet. Eldre føler seg fremmedgjorte av de raske endringene de siste tiårene med globalisering, individualisme og kulturelt heterogenitet.

Betyr det at de tradisjonelle skillene mellom høyre- og venstresiden etter andre verdenskrig som hovedsakelig handler om interessekonflikter om materielle forhold er i ferd med å bli visket ut og bli erstattet av identitets- og verdikonflikter?

De sosioøkonomiske forklaringene på populismen finner ikke entydig støtte i empirien, mens de *kulturelle faktorene*, som blant annet er knyttet til identitetsspørsmål og innvandrings skepsis er mye klarere.

Det må likevel tas i betraktning at europeere i dag er preget av sterk pessimisme når det gjelder de langsiktige økonomiske utsiktene. På spørsmål fra Pew Research Center om de tror barna kommer til å få det økonomisk bedre enn foreldrene sine, er europeere de mest pessimistiske i verden. Optimismen er høyest i Latin-Amerika (58%) og Afrika (56%). Til med i Midtøsten er de mer optimistiske (32%) enn europeere. Midtøsten deler plass med USA i optimismeskalaen, men europeere er på bunn, bare 28% mener barna vil få det bedre enn sine foreldre.³⁴ Finanskrisen og nedgangstider de siste årene har satt sitt preg.

Denne pessimismen er ikke helt ubegrunnet. Den amerikanske økonomen Raj Chetty viser i sin forskning at det i dag er påfallende få som egentlig gjør det bedre enn sine foreldre.³⁵

Det kan være kunstig å dra et klart skille mellom de kulturelle og sosioøkonomiske faktorene. Det finnes solid forskning som viser at god økonomisk sikkerhet bidrar til mer åpenhet, toleranse for annerledeshet og tillit. Økonomisk usikkerhet og pessimisme gjør folk mindre åpne og tolerante. Krisetider stimulerer til en negativ motreaksjon mot eliter som målbærer liberale verdier.³⁶ Det er med andre ord en sannsynlig sammenheng mellom økonomisk usikkerhet og verdipolitikk, som igjen skaper økende oppslutning for populisme.

4. Populisme i valgåret 2017: Frankrike og Nederland

Trumps seier og Brexit-avstemningen i Storbritannia har skapt sjokkbølger blant liberalere, og selv om populistiske partier i Europa ikke har vokst nevneverdig det siste året, har disse to seierne virker oppmuntrende for dem og dermed synes også retorikken mot «eliten» å ha blitt skjerpet.

I desember i fjor opplevde populistene et tilbakeslag i Østerrike da Norbert Hofer fra det innvandringskritiske Frihetspartiet (FPÖ) tapte valget over den grønne/uavhengige kandidaten Alexander Van der Bellen. Mange eksperter har ment at Donald Trumps seier i USA skremte mange østerrikere og mobiliserte dem mot Hofer. I etterkant av valget har 67 prosent av Van der Bellens velgere svart at den viktigste grunnen for å stemme på ham er at han representerer Østerrike best i utlandet. 65 prosent svarer at kandidatens EU-vennlighet er årsaken. Dette ifølge en undersøkelse gjort av ISA/SORA gjengitt av Aftenposten.³⁷

Men det må ikke glemmes at høyrepopulisten Hofer fikk hele 49,7 prosent av stemmene. Valget var ifølge ham «en investering i framtida».³⁸

Det er knyttet stor spenning til valget i Nederland i mars, i Frankrike i april og mai, og i Tyskland i oktober. Vi har gjennomført studiereiser til henholdsvis Nederland og Frankrike for å se nærmere på situasjonen og lære av eksperter og akademikere som jobber med populismefeltet der.

4.1. NEDERLAND: Politisk fragmentering, islam og nasjonalisme.

Hva står på spill?

Valget i Nederland den 15. mars er viktig av flere grunner. Det er først og fremst viktig for nederlenderne og deres fremtid. Men fra et internasjonalt perspektiv er det en test for populistenes styrke og eventuelle dominoeffekt etter Brexit og Trumps seier og før valget i Frankrike og Tyskland. Valget har også betydning for EUs legitimitet og fremtid som nå utfordres av EU-kritiske populistpartier i flere medlemsland. Valget er ikke minst viktig for minoriteter i Nederland som kan frykte en mer avstandsskapende og mindre inkluderende politikk dersom Wilders og hans parti får økt innflytelse.

Partisystemets betydning

Regjeringen før valget er en koalisjon som ble inngått etter valget i 2012 og som består av Statsminister Mark Ruttes liberalkonservative parti «Folkepartiet for Frihet» (VVD) som har 44 mandater og det sosialdemokratiske «Arbeiderpartiet» (VvdA) med 38 mandater.

Partisystemet i Nederland er kjennetegnet av en sterk fragmentering med mange småpartier. Det er ingen formell sperregrense, og hele 28 partier (av de 81 partiene som ble registrert) konkurrerer om de 150 plassene i Parlamentet. Det er til og med et parti for hjemmesittere. 0,6 eller 0,7 % av stemmene er tilstrekkelig for å få en representant i Parlamentet. Med andre ord et sted mellom 50.000 og 60.000 stemmer.

Ingen av partiene som deltar i valget har i denne perioden hatt mer enn 20 prosents oppslutning. Vi ser en polarisering og velgerflukt fra partiene i sentrum til ytterfløyene eller nisjepartiene.

Prognoser før valget viste at nisjepartiene kan vokse betraktelig. På 80-tallet var det politiske systemet ikke så fragmentert som i dag. De tre dominerende partiene har vært kristendemokrater (CDA), sosialdemokrater (PvdA) og liberalkonservative (VVD) som tilsammen har hatt rundt 80 prosent av stemmene. Ifølge forsker Cas Mudde har vi sett en gradvis svekking av denne trio. I 2002 falt de ned til 60% og i år vil de tilsammen neppe klare å få mer enn 40 prosent av stemmene.³⁹ Med andre ord, en halvering av de statsbærende partiene siden 80-tallet.

I denne perioden har støtten for populistiske partier økt. Sosialistpartiet (SP) har blitt mindre populistisk, men sammen med Geert Wilder høyrepopulistiske Frihetsparti (PVV) kan de få rundt 30 prosent av stemmene i år. Denne polariseringen vil gjøre det vanskeligere, om mulig, å etablere stabile koalisjonsregjeringer.

Tidligere i år var PVV det største partiet med en oppslutning på rundt 18 prosent, men på grunn av valgsystemet i Nederland skapes det et inntrykk av at de er større enn de i virkeligheten er. Valgkampen har ikke bidratt til økt oppslutning, snarere tvert imot. I mars rett før valget har de falt helt ned til 15 prosent. Den svakeste målingen var på 13 prosent.

Nederlands politikk er også kjent for å være konsensus-orientert og for tradisjonen med å diskutere seg frem til enighet. Partiene er uansett nødt til å forhandle og kompromisse på grunn av valgsystemet. Men denne voldsomme fragmenteringen har den konsekvens at det brukes mye energi på forhandlinger og koalisjonsdannelser. Resultatet kan ikke bare bli svake regjeringer, men også at det blir mye politisk spill og at sakene kommer i bakgrunnen. Dessuten blir det politiske ansvaret også mer uoversiktlig for velgeren, noe som igjen svekker tilliten til politikere. En svekket tillit utnyttes av populistiske som bygger sin popularitet nettopp sine sterke angrep på det selvcentrerte politiske establishmentet og deres manglende handlekraft.

Økonomisk usikkerhet?

Sosioøkonomiske forklaringer med økonomisk usikkerhet og misnøye med innstramminger er en del av forklaringen for misnøye med makthaverne, men det store bildet er at Nederland er blant verdens mest vellykkede nasjoner. De scorer høyt i mange internasjonale indekser for levestandard.

Nederland har de hatt økonomisk vekst på to prosent de siste to årene og arbeidsledigheten er ganske lav, og i begge disse to områdene går utviklingen i riktig retning.⁴⁰ Da ser det paradoksalt ut med så sterk misnøye med elitene. Men det at det går bra for landet generelt sett, betyr ikke at alle er med på reisen. For mange som ikke tilhører den øvre middelklassen går utviklingen i feil retning. De føler at eliten ikke bryr seg.

Dr. René Cuperus fra den sosialdemokratiske tankesmien Wiardi Beckman Stichting, forsker på populisme. Han er en av dem vi intervjuet i Nederland. Ifølge ham har EUs finanskriser gitt folk et inntrykk av at de er mindre trygge enn før. Selv om de fleste er i jobb, er det lite faste jobber i Nederland: «Bare eliten har faste jobber, resten har fleksible jobber med midlertidige kontrakter. Nederland må være verdensmester i midlertidige jobber.»

Han forteller videre at innstramningene i årene etter finanskrisen har skapt stor misnøye. Det har vært omfattende kutt innen helse og pensjon. Helseforsikringer er for eksempel ganske dyre. Det er blant annet derfor sosialdemokrater gjør det dårlig, og det er derfor de har fått et såpass stort pensjonistparti. Som Cuperus sier det: «Sosialdemokratiske partier har tradisjonelt fungert som en bro mellom arbeiderklassen og middelklassen, men nå har de mistet den funksjonen. Arbeiderklassen stoler ikke lenger på dem.»⁴¹

I flere vestlige land ser vi hvordan høyrepopulister blir mer venstreorienterte i sin økonomiske politikk. De er veldig pro-velferdstat, men samtidig anti-innvandring siden de ser på innvandringen som en trussel mot velferdsstaten. Denne kombinasjonen blir av mange kalt for *velferdsstatsnasjonalisme*. At man er for en velferdsstat, men ikke ønsker å dele den med utlendinger. Men Cuperus er ikke med på å karakterisere PVV som et venstrepopulistisk parti: «Til tross for sine slagord i valgkampen, har de stemt på høyresaker i parlamentet. De er en kombinasjon av høyreradikale og konservative sosialister.»

Innvandring og islam

Nederland opplever en rask befolkningsvekst og har nylig passert 17 millioner innbyggere. Omtrent 20 prosent av befolkningen har innvandrerbakgrunn.

Men en befolkningstetthet på 406 mennesker per kvadratkilometer er Nederland et av de tettest befolkede landene i verden. Kun Bangladesh, Sør-Korea, og Taiwan har større befolkningstetthet.

Landet har i mange år vært et av de største mottakerlandene av asylsøkere i Europa, men under migrasjonskrisen i 2015 kom det 43 000 asylsøkere, omtrent på linje med gjennomsnittet i Europa. Nå har asyltallene gått kraftig ned, som i Norge, men de langvarige trendene er at Nederlands innvandrerbefolkning vokser raskt. Andelen ikke-vestlige innvandrere økte fra 7,5 prosent av befolkningen i 1996 til 12,1 prosent i 2015, ifølge Statistisk Nederland.

Andelen muslimer i landet er nærmere seks prosent, de fleste med bakgrunn fra Marokko og Tyrkia. Men oppfatningen av antall muslimer i Nederland er ikke i tråd med virkeligheten. Ifølge en meningsmåling gjennomført av Ipsos i 2016, mener de fleste nederlendere at muslimer utgjør 19 prosent av landets befolkning.⁴² Ifølge Pew research er dette en trend i flere europeiske land. Noe av den samme misoppfatningen har også befolkningen i Frankrike, Tyskland og Belgia.⁴³

Dette sier noe om hvilken oppmerksomhet muslimer får i disse landene. I Nederland har Geert Wilders vært den hardeste kritikerne av landets innvandrings- og integreringspolitikk. Han peker på innvandrernes overrepresentasjon blant sosialmottakere og i kriminalitetsstatistikken og er særlig opptatt av det han kaller «trusselen fra islam».

Nederland har ikke opplevd noe terrorangrep fra militante islamister slik blant annet Frankrike og Belgia har gjort. For å forstå islamfrykten der må vi tilbake til 2. november 2004

da filmregissøren Theo van Gogh ble myrdet på bestialsk vis av en muslimsk ekstremist med marokkansk bakgrunn. Drapsmannen, Mohammed Bouyeri, var provosert av den islamkritiske filmen «Submission» som van Gogh hadde laget sammen med Ayaan Hirsi Ali. Dette drapet kom bare to år etter attentatet på populistlederen Pim Fortuyn fra en dyrevernavtivist som fryktet at Fortuyn kunne bli «ny Hitler». Begge disse drapene har rystet det nederlandske folket. En konsekvens av drapet på van Gogh er at uroen over kulturkollisjonen mellom reaksjonær islam og vestlig liberalisme er kommet sterkere på dagsorden i samfunnsdebatten i Nederland.

Alle partiene har sine hjertesaker, men innvandring er en dominerende sak i valget i år. For PVVs velgere er dette definitivt den viktigste saken, og partiet utnytter usikkerheten i møte med innvandring maksimalt. Geert Wilders har tatt til orde for å stoppe all muslimsk innvandring, forby islam og Koranen, samt stenge alle moskeer i Nederland. Han anerkjenner ikke islam som religion, men anser den som en totalitær ideologi på lik linje med nazismen. Egen valgkamp lanserte ham med å kalle landets marokkanere (ikke alle) for «avskum».

Ifølge Cuperus er innvandring og islam de mest synlige elementene i den forandringen som folk misliker:

«De føler at samfunnet er under transformasjon til noe helt annet. De frykter at både velferdsstaten, ytringsfriheten og kvinners og homofiles rettigheter er under press. Myke feministnasjoner som Sverige, Danmark og Nederland møter ortodoks islam. Det er en reell kulturkollisjon. Folk føler at elitene som er ansvarlige for denne situasjonen ikke tar ansvar. De er sinte for at de må leve med terrortrussel. Mange unge muslimer er radikalisert og det er mye frykt for hva de returnerte jihadistene kan finne på. De vil at eliten skal være tøffere i kampen mot muslimsk ekstremisme og mot kriminalitet.»

Men dette handler ikke bare om islam, kriminalitet er kanskje en større bekymring. Selv om kriminaliteten faktisk går ned, er det det relativt høy kriminalitet i flere nederlandske byer. Gjengkriminalitet og gjengdrap er et kjent fenomen i Amsterdam. Også den neststørste byen Rotterdam sliter med utenforskap og kriminalitet, spesielt blant ungdommer med marokkansk bakgrunn.⁴⁴

I motsetning til Amsterdam, som er elitenes hovedstad med forholdsvis lite berøring mellom eliten og minoritetsunderklassen, er Rotterdam arbeiderklassens hovedstad. Ifølge kildene vi snakket med er det mer friksjon i denne byen. I Nederland finnes det ikke ghettoer som i Frankrike, Sverige og Belgia, så her lever folkegrupper tett på hverandre. Bare 20 prosent av byens befolkning eier egen bolig.

Rotterdam er den første store europeiske byen som fikk innvandrerflertall (som ikke er det samme som muslimsk flertall). Byens ordfører, Ahmed Aboutaleb fra Arbeiderpartiet er en praktiserende muslim og sønn av en imam. Han nyter stor anerkjennelse for arbeidet med integrering og mot kriminalitet.

I Rotterdam snakket vi med forfatteren Mustafe Rugova som kom til Nederland som flyktning fra Kosovo i 1991. Ifølge ham har berøringsangsten i forhold til innvandrings- og islamrelaterte temaer vært sterkere før, men nå har integreringsproblemer kommet sterkt på dagsorden. Han gir mye av æren til ordføreren med marokkansk bakgrunn som har bidratt til å gjøre debatten bedre med sin tydelige stemme. Han har også tatt tak i kriminalitetsproblemene i byen:

«Vi føler oss tryggere nå, men det har ikke alltid vært sånn. Når vi hadde han forrige ordføreren, nederlenderen Obstelde, herjet gjengmiljøer vilt. Men når Aboutaleb tok over klarte han å rydde opp i dette. Gjengene som skapte mye bråk var marokkanske, og Aboutaleb er selv marokkaner, så han viste sikkert hvordan han skulle takle disse. Politiet satte inn masse ressurser og gjennom flere ulike prosjekter skaffet man seg kontroll. Siden da har kriminaliteten gått ned og vi føler oss tryggere. Dette inkluderer også jentene. For gjengene er ikke så synlige nå.»⁴⁵

At kriminaliteten har gått litt ned bekreftes også av tall fra myndighetene. Justisdepartementet forventer at trenden med 0.9 prosent kriminalitetsnedgang vil fortsette i årene som kommer. Et uventet problem har oppstått: Nederland har ikke nok kriminelle til å fylle sine fengsler med. Siden tredjedelen av landets 13,500 fengselsceller står tomme, er man nødt til å stenge fem fengsler som igjen kan føre til at 1900 fengselsbetjenter mister jobbene sine.⁴⁶

Det er dermed ikke sagt at kriminaliteten ikke er et stort problem, men dette eksempelet viser at det er mulig å snu en negativ trend når både økonomien går bedre og når myndighetene tar tak i kriminalitetsproblemene.

På spørsmål om hva han tror er grunnen til at så mange nederlendere støtter en såpass ekstrem politiker som Wilders, svarer Rugova følgende:

«Fordi de frykter at innvandrere kommer til å dominere mer i fremtiden. Den etnisk nederlandske befolkningen begynner å bli eldre og de føder få barn. Samtidig blir vi innvandrere stadig flere. Det skaper nervøsitert blant de innfødte. De føler at de taper terreng og at vi kommer til å ta over.»

Flere av personene med innvandrerbakgrunn i Rotterdam som vi snakket med sa at det er angst også den andre veien - innvandrere frykter dårligere tider dersom Wilders vinner valget. Ifølge Rugova klarer de ulike etniske gruppene og leve godt sammen i Rotterdam og det finnes mange arenaer for samhandling, men at segregering er en langsom og bekymringsverdig trend: «Vi ser at etniske nederlendere forlater byen og flytter ut til distriktene. De sender også sine barn til private skoler i stadig større grad.» Forfatteren bor selv i bydelen Kroswyk der han antar at over 70 prosent av skoleelevene i den offentlige skolen har innvandrerbakgrunn.

I Rotterdam finnes det også private muslimske skoler og til og med et islamsk universitet. De første arbeidsinnvandrere som kom fra muslimske land til Europa på 1960- og 70-tallet, som marokkanere og tyrkere, var ganske sekulære. Paradoksalt nok har deres etterkommere blitt mer islamiserte og radikaliserende. Den islamske vekkelsen i muslimske land reflekteres også blant diasporamiljøene i Europa. Dette skjer parallelt med økt skepsis mot muslimene.

Rugova har merket seg endringer også blant det tyrkiske miljøet i byen: «Tyrkere var sekulære før, og mange er det fortsatt, men etter at Erdogan kom til makten har de begynt å bli mer muslimske. Dette liker ikke nederlendere. Men tyrkere er opptatt av sine ting og lager ikke så mye bråk.»

De ikke-muslimske innvandrere vi møtte i byen føler seg ikke rammet av Wilders retorikk, siden den er spesielt rettet mot marokkanere og tyrkere, eller muslimer generelt. Vi pratet med «Leen» som kom fra Kina til Nederland som seksåring.

Hun forteller at kinesere har det bra i Rotterdam og at de til og med har sin egen lille «Kina-town» der. Leen har en datter som har begynt å gå på barneskole, og hun forteller at de ikke var lett å finne skole til henne: «Jeg måtte sjekke seks skoler før jeg valgte en til henne. Det er bra at man kan velge skoler her. Verken svarte eller hvite skoler er bra for min datter, tenkte jeg. Hun kan ikke føle seg fri i noen av dem. Jeg fant en som var passe blandet. Der kan hun være seg selv og ikke føle seg fremmed.»

En følelse av fremmedgjøring synes å være et problem for alle parter i det multietniske Rotterdam.

Hvem stemmer på Frihetspartiet?

Undersøkelser viser at høyrepopulister generelt sett har sterkere støtte blant det mer tradisjonsorienterte menneskene ute i distriktene, enn blant innbyggere i store byer. Dette gjelder også i Nederland, selv om avstandene mellom byer og distrikter ikke er så store på

grunn av den eksepsjonelt befolkningstettheten i landet. PVV gjør det bedre sør i landet og i rurale områder enn i byer. Men det er stor forskjell mellom de to store byene. Partiet gjør det ganske dårlig i Amsterdam, som er en veldig liberal by, men mye bedre i Rotterdam, som er arbeiderklassens «hovedstad», og også en by med store sosiale problemer og høyere kriminalitet.

En generell trend er også at populistene henter størst støtte blant den eldre generasjonen, men Nederland skiller seg litt ut med stor PVV-oppslutning blant folk i arbeidspør alder, uten at arbeidsledighet spiller inn.

Ifølge Cuperus er den typiske PVV-velger en arbeider, entreprenør og «self made man». «De kan tilhøre den økonomiske middelklassen, men også være overklasse i økonomisk forstand. Men som likevel føler de ikke blir anerkjent av kultureliten.»

Ifølge en undersøkelse om sammenhengen mellom demografi og partioppslutning gjennomført av Financial Times, er utdanningsnivå den største indikatoren for PVV-støtte.

«The strongest relationship between the PVV's vote share and any demographic indicator was with education: the higher the proportion of the population that left the academic system without a degree or higher vocational qualification, the bigger the vote for Mr Wilders. Unlike the rest of the indicators, such as immigration, this correlation between the PVV's success and low educational attainment held true across the country, in both rural and urban areas. It was stronger in towns and cities. (...) Even when age, employment conditions, the rural-urban split, immigration and geography were taken into account, a low level of education remained a strong indicator of PVV success across the Netherlands.»⁴⁷

PVV-velgere er mer innvandringskritiske enn velgere i andre partier (ref.), men selv for mange av partiets velgere er Wilders for ekstrem. Som Cuperus sier:

«De som stemme for Wilders er ikke ekstreme. De er ikke enige i alt han sier, og vil heller ikke ha ham som statsminister. De sier at han er for fanatisk, for ekstrem og for lite seriøs for å bli statsminister. De stemmer på ham i protest mot eliten.»

Hvordan responderer de andre partiene?

Wilders fremgang skapte nervøsitet hos de andre partiene. Statsminister Mark Rutte fra det liberalkonservative partiet VVD og andre har forsøkt å appellere til omlandet gjennom å

skjerpe sin retorikk og vise at også de tar utfordringene på alvor. Statsministeren har vist at han ønsker å isolere Wilders, men samtidig komme hans (potensielle) velgere i møte. Nylig kom han med en krass beskjed til de som «trakasserer homofile, plystrer på kvinner i korte skjørt og stempler vanlige nederlendere som rasister: «Tilpass dere landets verdier, eller forsvinn!» Dette er uvanlig skarpt fra en statsminister i Europa.

Sosialdemokratene oppfattes av mange som systemforsvarere og uten gode svar på nye utfordringer. Informantene beskriver et parti som har mistet grepet om arbeiderklassen og ikke har evnet å ta tak i nye utfordringer knyttet til innvandring og islam. Hele det politiske spektrum har skiftet i høyreretning, og sosialdemokratene har mistet tillit i sakene som handler om migrasjon og islamisme. I retorikken har alle blitt tøffere, men som det sies i Nederland: Talking is not acting.

Etablerte partier i Europa velger ulike tilnærminger i møte med høyrepopulister. I Sverige har man i lang tid isolert Sverigedemokratene, i Danmark har man adoptert populistisk retorikk og sosialdemokrater åpner nå for et samarbeid med Dansk Folkeparti. I Nederland gjør man noe midt imellom. Man adopterer deler av retorikken, men isolerer dem politisk. Med andre ord ønsker man å isolere Wilders, men ikke hans velgere.

Wilders anses ikke som en seriøs politiker man kan samarbeide med. Men de vi har pratet med i Nederland sier at det har vært en økende forståelse for problemene populistene reiser.

Hva skjer etter valget?

Geert Wilders er ikke en reell kandidat til å bli statsminister. Formelt sett må det største partiet bli bedt om å danne regjering, men det er så å si ingen som ønsker å samarbeide med dem. Det finnes ikke noe parlamentarisk grunnlag for en regjering der PVV er med.

VVD som har hatt en oppslutning på mellom 15 og 18 % vil sannsynligvis bli bedt om å danne regjering. I dag styrer de sammen med Arbeiderpartiet, men det holder ikke videre. Dagens koalisjon kan ikke fortsette, til det har Arbeiderpartiet blitt for små. De mister mer enn halvparten av sine mandater. Det betyr at VVD må gå bredt ut og utvide dagens koalisjon. Kanskje må de knytte til flere partier for å få flertall. Alternativt opprette en mindretalls koalisjonsregjering. Det blir vanskelig og komplisert, og sikkert også en tidskrevende prosess å danne en regjering etter valget 15. mars.

Sakene som skaper polarisering vil ikke forsvinne etter 15. Mars. Det vil heller ikke de institusjonelle utfordringene som svekker tilliten til politikere. Cas Mudde er ikke særlig optimistisk:

”Whatever the outcome, it will only strengthen political dissatisfaction, creating more fragmentation and polarisation, leading to even less loyalty and even more voice. That is the main European lesson of the Dutch elections.”⁴⁸

4.2. FRANKRIKE: Høyrepopulismen blir mainstream

Hva står på spill?

Utfallet av det franske presidentvalget kan bli skjebnesvangert for EU. Unionen kan tåle Brexit, men neppe en eventuell «Frexit» - som kan bli konsekvensen dersom Marine Le Pen vinner. I utgangspunktet ønsker hun å omgjøre EU til et løsere forbund av selvstendige nasjoner, uten Schengen, uten EU-lover og uten euro som fellesvaluta. Hennes hovedkonkurrent, Emmanuel Macron, vil tvert imot gjøre unionen enda sterkere. De to har også radikalt ulik økonomisk politikk. Le Pen ønsker å gjenreise industrien og føre en proteksjonistisk politikk, mens Macron er tilhenger av frihandel og ønsker et enda mer liberalt arbeidsmarked. Videre har de forskjellige syn i innvandringspolitikken. Macron står for en liberal linje, mens Le Pen ønsker seg innvandringsstopp og streng grensekontroll. Og slik kan vi fortsette. Det er med andre ord fundamentale forskjeller mellom de to største favorittene før valget.

Første runde i Frankrikes presidentvalg er 23. april. Andre og avgjørende runde holdes 7. mai.

Det politiske systemets betydning

Vi ser samme trend i Frankrike som i Nederland: De statsbærende partiene, sosialistene og republikanerne, mister oppslutning til fordel for nye høyre og nye venstre. Slik bildet ser ut i dag, vil hverken det tradisjonelle høyre eller det tradisjonelle venstre komme videre til andre valgomgang i presidentvalget.

I det franske konstitusjonelle systemet er presidenten svært mektig, og etter at presidentvalget og parlamentsvalget ble synkronisert i femårige valgperioder fra 2002, har presidentvalget i stor grad satt rammene for parlamentsvalget som skjer noen måneder etter.

Parlamentsvalget har i stor grad vært en kamp om å gi presidenten et parlamentsflertall i ryggen. Det har vært tilfelle i inneværende periode, hvor Hollandes parti har hatt flertall i begge kammer i nasjonalforsamlingen. Det samme gjaldt Sarkozy i forrige periode. Men siden valgsystemet til Nasjonalforsamlingen foregår gjennom henholdsvis enmannskretser og

indirekte valg fra en ordførerforsamling, er det slett ikke sikkert at Macrons parti En Marche! og Le Pens Front National klarer å få dette flertallet. For å få presidentmakt kreves flertall i befolkningen, men for å få flertall i de to husene i parlamentet kreves altså både en oppslutning som er geografisk spredt, og oppslutning blant landets ordførere og kommunepolitikere. I dag har Front National bare en ørliten andel av de lokalt folkevalgte. En Marche! har ikke en eneste. Om en president ikke har parlamentarisk backing flyttes *mye* makt fra president til statsminister og regjering. Det var denne *lame duck*-rollen Jacques Chirac hadde i deler av sin presidentperiode.

Sittende president François Hollande stiller ikke til gjenvalg, og Sosialistpartiets kandidat Benoît Hamon er også såpass upopulær at partiet i praksis er satt ut på sidelinjen i denne presidentvalgekampen. Det republikanske partiets kandidat François Fillon har lenge var hovedfavoritten, men nå granskes han for misbruk av offentlige midler. Han er under sterkt press om å trekke sin kandidatur. Han er såpass svekket at eksperter mener det er lite sannsynlig at han havner i valgets finalerunde. Samtidig er det mange velgere som fortsatt følger ham trofast. Hvis han ikke går videre til annen omgang kan de – i protest – velge å stemme på Le Pen.

Dermed står det i realiteten mellom sentrumskandidaten Emmanuel Macron og høyrepopulisten Marine Le Pen. Begge sier at det tradisjonelle skillet mellom høyre og venstre ikke lenger eksisterer. «Nå er bare globaliseringstilhengere eller patrioter», sier Le Pen. Macron sier noe av det samme, men med andre ord: «Det handler om progressive mot konservative».

Økonomisk usikkerhet?

Marine Le Pen flyr høyt på meningsmålingene i forkant av vårens presidentvalg. Økonomisk ulikhet er en del av forklaringen.

Under vår studietur til Frankrike dro vi til byen Hénin-Beaumont i Pas-de-Calais, helt nord i landet. Det er en klassisk arbeiderklasseby som i 70 år var dominert av sosialister. Nå styres byen av Front National og regnes som deres flaggskip. Her har det høyrepopulistiske partiet fått flere stemmer enn alle andre partier tilsammen.

At Front National har satsset på Hénin-Beaumont er ikke tilfeldig. Her har vi en befolkning som virkelig har merket konsekvensene av globaliseringen på kroppen. De hadde blomstrende gruvedrift og tekstilindustri, men nå har mange av jobbene forsvunnet ut av landet. Arbeidsledigheten er stor og byen er i forfall. At kjøpekraften ikke er særlig stor her, er lett å

se. Mange butikker og restauranter er stengte. Når vi besøker byen er det lite som er åpent, og vi sliter med å finne oss et sted å spise. Arbeidsledighet og alkoholproblemer henger ofte sammen. Det er også en del av bybildet her.

Folkene vi snakker med gir uttrykk for stor støtte til og sympati med Marine Le Pen. De sier at hun er den eneste som lytter til folket og forstår dem. De klager på at de styrende elitene ikke har gjort det de har lovet, og oppfatter valgløftene fra Le Pen som mer troverdige. En peker på en bil med unge innvandregutter og sier: «Dette er Frankrikes problem». En dame med tyrkisk bakgrunn snakker pent om Le Pen, sympatiserer med Le Pen. Det er sikkert ulike grunner for sympatien, men en felles ting synes å være den sterke misnøyen med det politiske establishmentet.

Mange steder i Frankrike opplever mye av den samme håpløsheten som preger Hénin-Beaumont, og Front National gjør det særlig skarpt i de gamle industriområdene i nord. Folk her var fattige også når industrien var i gang, men samtidig gav en sterk arbeiderkultur tilhørighet og stolthet. Når gruvene og stålindustrien kollapset mistet gruvearbeiderne jobbene sine, og mange av deres barn og barnebarn lever i dag på stønad. De opplever at de ikke har noen gode framtidsutsikter.

Islam og innvandring

Misnøyen på grunn av økonomisk ulikhet og stagnasjon har økt oppslutningen om Le Pen hos en del av befolkningen. Innvandringen truer ikke bare jobbene, men oppleves også som en trussel mot fransk nasjonal identitet. Helt siden Front National ble opprettet i 1972 har innvandring vært en sentral sak. Denne saken trekker fortsatt nye velgere til partiet. Mellom 90 og 98 prosent av nye Front National-velgere sier det er for mange innvandrere i Frankrike.⁴⁹ Etter terrorangrepene i Nice og Paris kom innvandringen enda høyere opp på dagsorden.

Innvandringsdebatten har blitt viktigere den siste tiden, ettersom Frankrike har tydelige integreringsproblemer. Selv om bildet er sammensatt, med mange innvandrere som har integrert seg bra, er radikalisering av muslimer en reell og alvorlig utfordring. Dette har franskmenn, mer enn noen andre i Europa, følt på kroppen de siste årene.

Den første generasjonen av innvandrere fra Nord-Afrika som kom til Frankrike på 60- og 70-tallet var ikke spesielt religiøse, men mange i andre og tredje generasjon har søkt til religionen på jakt etter tilhørighet.⁵⁰ Islam i Frankrike er svært mangfoldig, med både svært mange muslimer fra både Vest- og Nord-Afrika, i tillegg til 600.000 tyrkere og kurdere. Men: En liten gruppe i dette mangfoldet har vendt seg mot ortodoks og radikal islam. Jean-Yves Camus fra

Institut de Relations Internationales et Stratégiques mener det er av vesentlig betydning for den ortodokse vendingen blant unge muslimer i Frankrike at grupper som Det muslimske brorskap og Tablighi Jamaat har hatt omfattende misjonsvirksomhet i landet siden 70-tallet. Det er i dette landskapet salafistiske og jihadistiske bevegelser har fått slå rot. Hos mange franskmenn skaper radikaliserings av muslimer frykt, og Le Pen kobler konsekvent sammen islam, innvandring og terrorisme.

Frankrike har flere belastede forsteder, neglisjert av både høyre- og venstresiden i 40 år. Arbeidsledigheten blant unge er oppe i 40 %, og de føler at de ikke er en del av fellesskapet. Foreldrene kom til Frankrike i 60-årene som kjærkommen arbeidskraft. Deres høyeste ønske var å bli så franske som mulig, og de forsaket ofte religion og egne skikker. Det er mye av forklaringen på at deres barn og barnebarn nettopp vender seg mot religionen, oftest islam, i dag.

Etter opptøyene i 2005 har det skjedd en viss forandring. Clichy-sous-Bois, der opptøyene startet etter at to ungdommer døde i en transformatorstasjon på flukt fra politiet, har fått politistasjon og NAV-kontor. Det bygges også mange nye boligblokker, mindre og mer menneskelige enn bomaskinene i Chênes Pointus (spisse eiker). Men selv om det er sprøytet inn en god del penger, er lite gjort for å øke trivselen. Ungdommen har fremdeles ingen steder å gjøre av seg om kveldene, og det er langt inn til Paris selv om Clichy bare ligger 15 kilometer fra Eiffeltårnet. Trikken er ikke ferdig før i 2019.

Mehdi Bigaderne er nå viseborgermester – etter en mer opprørsk ungdom. Han mener det er på høy tid å slå alarm.

«Ungdommen føler seg forlatt og klasseforskjellene bare øker. Det er stadig et skille mellom franske og ikke franske. Vi ble også sjokkert over at det statlige politiet kunne demonstrere og klage på sine arbeidsforhold i uniform og med politibiler og våpen midt på Champs-Élysées mens alle tilløp til demonstrasjoner her blir slått ned med hård hånd og politivold.»⁵¹

Bigaderne mener forstedenes problemer er de samme over hele Europa, og at et samarbeide over grensene må til.

Hvem stemmer på Front National?

Front National ble etablert allerede i 1972, men tok først av i valget i 1984. Allerede i 1988 fikk Front National 15 % av de gyldige stemmene. Det store nasjonale gjennombruddet kom i

presidentvalget i 2002, hvor splittelse på venstresiden gav en åpning for Jean-Marie Le Pen. Han gikk videre til andre valgongang, men maktet bare å få 18 % oppslutning. Når Marine Le Pen fikk 28 % oppslutning i det regionale valget sist desember, er det i en helt annen liga enn hva hennes far noen sinne klarte. Som Elin Sørstahl og Alf Ole Ask skriver i boken «Marine Le Pen og høyrepopulismen i Europa» var valget av Marine som ny partileder kroningen av prosjektet om å gjøre partiet mer spiselig for større velgergrupper.⁵² Nonna Mayer, professor og forfatter av boken *Les faux-semblants du Front National*, argumenterer for at det er to ting som har ført til veksten til Front National. For det første har Marine Le Pens avdemoniseringsstrategi bidratt til å renvaske partiet fra stempelet som høyreekstremister og antisemittiske, som tidligere var altoverskyggende for partiet. I tillegg har terrorisme, økonomisk nedgang og flyktningkrise svekket tilliten til de tradisjonelle partiene, og flyttet dem over til Le Pen.

Marine Le Pen har ifølge Mayer klart å trekke til seg de velgergrupper som tidligere ikke tok i partiet med ildtang: Homofile, jøder, utøvende katolikker, byråkrater og fagorganiserte. For Le Pen er dette viktige symbolske seire, selv om oppslutningen i disse gruppene fortsatt er lavere enn snittet for partiet. Over hele Europa har ytre høyre vanskelig for å trekke til seg kvinnelige velgere. Det er det flere grunner til, men at partiene er sexistiske og har et voldelig image oppgis ofte som en grunn. Men også i denne velgergruppen har Le Pen gjort store innhugg. Kontrollert for profesjon, religion og utdanning var det ikke lengre noen forskjell på oppslutningen til Front National blant menn og kvinner i presidentvalget i 2012. Særlig blant kvinner i lavtlønte serviceyrker vokste partiet kraftig. Marine Le Pen har jobbet systematisk over tid med å trekke stemmer fra kvinner, og i stor grad er det et arbeid som har gitt resultater.

Som i andre europeiske land trekker nye høyre i Frankrike mange stemmer fra arbeiderklassen, men i motsetning til trenden ellers, trekker Front National mange unge velgere. Partiet har 35 % oppslutning i den yngste velgergruppen. Ser man nærmere på denne gruppen, finner man at de unge som tiltrekkes av partiet, i all hovedsak er de med lavest utdanning. De fleste har gått på yrkesfag, begynner å jobbe tidlig og mange har problemer med å få sin første jobb. De ser innvandrere som en trussel mot sin egen økonomiske sikkerhet.

Hva sosial klasse angår, har Front National klart å mobilisere velgere i alle sosiale lag. Ytre høyre gjør det tradisjonelt sterkt i arbeiderklassen, men dette har ikke vært hele bildet for Front National historisk. I Europavalget i 1984 var støtten til partiet sterkest i det tradisjonelle katolske borgerskapet, i protest mot venstrevridningen under Mitterand. Siden finanskrisen, og i særdeleshet siden Marine Le Pen tok over partiet, har arbeiderklassen vært den sterkeste basen til Front National.

I 2012-valget fikk Le Pen rekordhøye 33 % i denne gruppen. Dette stemmer overens med data fra andre land, hvor det er en økende tendens til «proletarisering» av ytre høyre.

Populismeeekspert og professor Terri Givens ved University of California peker på at følt konkurranse fra innvandrere gjør at arbeiderklassen i større grad er skeptisk til innvandring enn andre grupper. Når arbeidsledigheten er høy, som den har vært i Frankrike siden finanskrisen, er det naturlig å tenke seg at dette fører flere arbeiderklassevelgere til Le Pen.⁵³

Som i Nederland er det i rurale strøk ytre høyre gjør det best. Avstand fra Paris i kilometer synes å være en klar indikator på Le Pen-stemmegivning.⁵⁴

Som andre høyrepopulistiske partier, finnes det mer eller mindre tildekte bånd mellom Front National og høyre-radikale bevegelser og personer. For Front National gjelder dette blant annet koblingene til gruppen *Les Identitaires*. Mange av aktivistene på ytre høyre fløy har mye organisatorisk know-how som Front National nyter godt av. I oppstarten var Front National en samling av kollaboratører fra Vichy-regimet, nazi-nostalgikere og holocaustfornektere som så partiet som et parti for fransk nasjonal storhet. Jean-Marie Le Pen hadde et image som antisemitt. Marine Le Pen har gjort mye for å renske vekk dette imageet, men fremdeles finnes aktivister fra det ekstreme høyre på grunnplanet i partiet, som bruker partiets plattform for å få folkevalgte posisjoner. Jean-Yves Camus mener Marine Le Pens arbeid med å renske partiet ikke har nådd grasrota. Partitoppen har sluttet med antisemittisme og jødekonspirasjoner, men på lokale arrangement eller i lokallag kommer fremdeles grovt rasistiske eller antisemittiske uttalelser til overflaten med jevne mellomrom.

Er Front National på venstre eller høyresiden?

Den økonomiske politikken til Front National har klare venstreside-trekk, med omfattende velferdsstatsløfter. Men ser man på velgerne, får man et helt annet bilde. Ifølge Nonna Mayer er det bare om lag 10 % av Le Pens velgere i 2015 som så på seg selv som venstresidevelgere. På spørsmål som lov og orden, dødsstraff og innvandring er det opp mot 60 prosentpoeng forskjell mellom verdiene til venstresidevelgere og Le Pens velgere. 35 % av venstresidens velgere mener det er for mange innvandrere, mens 92 % av Front National-tilhengerne mener det samme. På spørsmålet om dødsstraff er forholdet 15 % mot 60 %. Nonna Mayer peker på at partiets velferdsvennlige politikk ikke kommer fra en konsekvent venstresidetankegang, men heller som et svar på globaliseringen – et kjernespor for partiet.

I Frankrike er det tradisjonelt sett et sterkt sammenfall mellom verdispørsmål og økonomiske spørsmål, hvor venstresidens velgere er verdiliberale og tilhengerne av en sterk velferdsstat, mens høyresidens velgere er verdikonservative og vil slanke det offentlige. Marine Le Pens

Front National bryter med dette mønsteret, ved å kombinere ganske venstreleent økonomisk politikk med høyresidens verdikonservatisme. I og for seg er det ikke noe nytt at det finnes mange verdikonservative franske arbeidervelgere. På 50- og 60-tallet dro Charles de Gaulle inn 30 % av arbeiderklassestemmene. Men som i andre land i Europa, avviser Front National høyre-venstre-aksen som sådan.

Bildet kan fremstå komplekst, men Norma Mayer mener det er uproblematisk å plassere Front National på høyresiden. Med henvisning til den italienske filosofien Norberto Bobbio mener hun det tydeligste skillet mellom høyre- og venstresiden angår spørsmålet om likhet: Venstresiden er pro-likhet, mens høyresiden er pro-hierarki. Marine Le Pen ønsker et hierarkisk system hvor interessene til «ekte franskmenn» skal prioriteres i alle spørsmål. Elin Sørstahl og Alf Ole Ask skriver i boken «Marine le Pen og høyrepopulismen i Europa» at Front National har vært viktig for å danne en bredere front av disse partiene på europeisk nivå. Her har Marine Le Pen vært helt avgjørende. Hun er i dag den førende skikkelsen på denne fløyen i Europa. Hun har klart det faren Jean-Marie Le Pen aldri klarte, nemlig å skape et internasjonalt nettverk, i alle fall på europeisk nivå.

Responsen fra andre partier

Internasjonalt har responsen på Front National fulgt et konsekvent mønster. Le Pen er lite populær blant de fleste regjeringer i Europa. Også mange høyrepopulistiske partier vil ha seg frabedt å bli assosiert med Front National – deriblant norske Fremskrittspartiet, Dansk Folkeparti og britiske UKIP. Partiet blir sett på som *for* radikalt. I Frankrike har responsen tradisjonelt vært tilsvarende, og det har vært det største hinderet for Le Pens vei mot eventuell presidentmakt. Fortsatt ser 58 % av franskmenn partiet som en fare for demokratiet – trass i arbeidet medrenvasking. 66 % sier de blir skremt av Front National.⁵⁵ I tillegg tviler de fleste på at Front National er i stand til å styre Frankrike. Mange støtter Front National uten å ha tillit til partiet som styringsparti.

Sosialistpartiet og Republikanerne til nå gått sammen om å blokkere Front Nationals kandidater. I regionalvalget i 2015 var dette en svært effektiv taktikk. I de to regionene der Front National lå best an, valgte venstresiden å trekke sin kandidat og la høyresiden slå Le Pen. Ifølge Norma Mayer er dette et tydelig tegn på at partiet fortsatt sees som et farlig antisystemparti. Folk holder seg heller for nesa og stemmer på et av mainstreampartiene enn å stemme på Le Pen.

Venstresiden har problemer med å takle utfordringen fra Front National. Venstresiden svarer blant annet ikke på arbeiderklassens islamfrykt. De tilbyr ikke beskyttelse mot det en del

opplever som en eksistensiell trussel. Ytre venstres kandidat, Jean-Luc Melenchon, er i likhet med Le Pen sterkt EU-kritisk, men ikke på grunn av innvandringen. Han kjemper mot big business-europa og det kapitalistiske Europa. Det svarer ikke på arbeiderklassevelgernes innvandringsfrykt. 3 av 4 velgere i Frankrike i dag mener ifølge Mayer at «den politiske klassen ikke bryr seg om hva folk som jeg tenker». 2 av 3 mener politikere er helt eller delvis korruperte. Bare 12 % sier de ikke stoler på politiske partier.

Prognoser

Front National har ligget stabilt mellom 20 og 30 % på meningsmålingene før dette valget. Samtidig er det grunn til å regne med at Le Pen vil få 40-45 % i andre valgongang. Det er en massiv vekst fra Jean-Marie Le Pens 18 % i andre valgongang i 2002. Partiet har fått større aksept. Front National har gått fram i lokalvalg, men det betyr ikke at det samme nødvendigvis vil skje ved presidentvalget i år. Franske lokalvalg er typiske såkalte *second order elections*, mindre viktige valg. Det betyr i praksis at valgoppslutningen er mye lavere, spesielt blant arbeiderklassevelgerne. Det kan få store konsekvenser for oppslutningen til Front National.

Valg er vanskelige å spå, og årets franske presidentvalg er et særlig uforutsigbart valg. Fortsatt sitter mange velgere på gjerdet: De vet ikke hvem de kommer til å stemme på eller om de kommer til å stemme i det hele tatt. Likevel er trenden på meningsmålingene tydelig: Frankrikes høyrepopulistiske parti kommer til andre valgongang, hvor de trolig taper mot mainstream-kandidaten. Sannsynligvis blir det Emmanuel Macron.

5. Er populismen farlig?

Populismen har noen positive sider, men det overskygges av de negative konsekvensene. For å ta noen mulige positive effekter først: Populismen kan være en demokratiserende kraft, både gjennom demokratisk mobilisering av grupper av mennesker som ellers ikke ville deltatt i demokratiske prosesser grunnet den sterke mistilliten mot elitene, og gjennom å gi en sterk stemme til en del av befolkningen som føler seg glemte. Det kan også å fungere som et korrektiv til en selvtilfreds elite som forsvare status quo.

De negative effektene kan imidlertid være så alvorlige, at vi har god grunn til å frykte populismens fremvekst. Det er særlig tre urovekkende konsekvenser av populisme. Den første er ekskluderende politikk og motkrefter til pluralisme. Dette er politikk som ofte går utover marginale grupper og undergraver hardt opparbeidet toleranse og likeverd mellom grupper.

Den andre er lukking og proteksjonisme, som både vanskeliggjør nødvendig internasjonalt samarbeid og undergraver økonomisk lønnsom handel med varer, tjenester og arbeid. Den tredje er svekkede demokratiske institusjoner, som ikke i seg selv er en nødvendig konsekvens av populisme, men som vi likevel ser tydelig i land der populistiske krefter sitter med makten.

5.1. Antipluralisme, ekskludering og polarisering

Fordi populistere påstår at de – og bare de – representerer folkets sanne vilje, fremstiller de samtidig alle sine motstandere som illegitime, som noen som jobber for «særinteresser» og mot folks interesser.

De angriper ikke bare de andre politiske partiene, men har som regel også et konfliktfylt forhold til medier og deler av det sivile samfunnet. Det at de forsøker å monopolisere den moralske representasjonen av folket, gjør at populistere i sin natur er antipluralistiske.

Men i realiteten får de som regel ikke et flertall av stemmene. Og det er et forklaringsproblem for populistene. Hvordan kan det ha seg at flertallet ikke stemmer på partiet som representerer folket? En måte å få dette til å henge sammen er konspirasjonsteorier som går ut på at elitene manipulerer flertallet. Selv før valget, begynte Donald Trump å stille spørsmålsteget ved legitimiteten til valgsystemet.

Populistere støttespillere fremstilles som «the real people». Den andre delen av folket betyr ingenting – de telles ikke. Det er ikke bare «eliten» som blir ekskludert fra det moralske felleskapet, men også den delen av folket som ikke støtter populistene.

For populistene er det symbolsk viktig å deligitimere all form for opposisjon. For det er ikke logisk at folket står opp mot de virkelige representanter av folket. Når det skjer, så må forklaringen være at de ikke er folket, men krefter som styres av andre makter, gjerne fra utlandet. Selv i USA har oppgaven blitt vanskeligere for medier, som demoniseres av president Trump som “bad people” osv. Samme holdninger inntar de også i forhold til domstolene dersom de står i veien for radikale og lovstridige politiske tiltak.

Kommer de til makten, kan denne holdningen ha store konsekvenser for pluralismen. Angrep fra opposisjonen, fra den kritiske pressen og det sivile samfunnet blir avfeid og fremstilt som fiendtlig. I både Tyrkia, Polen og Ungarn er det blitt vanskeligere å drive med maktkritikk.

De enkle budskapene som kjennetegner populistiske partier krymper rommet for god politisk debatt om vanskelige problemer.

Folkeavstemninger, som ofte fremheves som en mer folkelig og demokratisk styringsform, er ofte pekt på som et eksempel på nødvendig folkeliggjøring av beslutninger. Problemet med folkeavstemninger er at de nødvendigvis forenkler komplekse saksfelt til enkle ja/nei spørsmål, og ikke tvinger frem nødvendige prioriteringer og alternative løsninger. Folkeavstemninger skaper større splittelse og polarisering og kan også være ekskluderende. Folkeavstemning kan også ramme minoriteter, som eksempelet fra Sveits i 2009 der folkeflertallet bestemte å forby minareter. Et vedtak som for eksempel Fremskrittspartiet i Norge stilte seg kritiske til.

Populister kan ha delvis rett for eksempel i sin kritikk av berøringsangst i forhold til temaer som omhandler innvandring og især islamrelaterte problemstillinger. Men deres brutale retorikk rettet mot minoriteter virker stigmatiserende og avstandsskapende. Det kan svekke tilliten mellom gruppene og gi minoriteter en følelse av at de ikke er ønsket av majoritetsbefolkningen. En følelse av fremmedgjøring kan føre til tilbaketrekning og selvsegregering blant minoriteter. I verste fall kan retorikken bidra til å legitimere og styrke diskriminerende og ekskluderende holdninger og handlinger i samfunnet.

5.2. Svekket internasjonalt samkvem

Populismens fremvekst kan også ha negative internasjonale konsekvenser. Når statene blir mer proteksjonistiske og begynner å stenge grensene, blir nødvendig internasjonalt samarbeid uforutsigbart og vanskelig. Nasjonalistisk retorikk kan øke internasjonale spenninger og gjøre flernasjonale samarbeid om migrasjon, sikkerhet, klima og andre globale utfordringer vanskeligere.

Økonomisk proteksjonisme er også negativt for små økonomier og fattige land. Fordelene ved internasjonal handel er nok det økonomene er mest enige om. Det er fortellingen om komparative fortrinn, satt ord på av David Ricardo for to hundre år siden. Men de fleste økonomer er også enige om at gevinstene av internasjonal handel ikke har blitt jevnt fordelt. I mange land har arbeidsplasser innen arbeidsintensiv industri for eksempel opplevd sterk konkurranse fra lavkostland. Når slik omstilling ikke kompenseres med kompetansetiltak og nye muligheter for den enkelte som rammes, er frustrasjonen forståelig.

I sin årlige tale, den 16. februar 2017, uttrykte Sentralbanksjef Øystein Olsen bekymring over eventuell økt proteksjonisme:

«Skulle utviklingen internasjonalt gå i retning av en mindre fri verdenshandel, vil få tjene på det. For små, åpne økonomier som Norge kan tapet bli stort. De største taperne vil likevel

være de mer enn 700 millionene som fortsatt lever i fattigdom. (...) I en verden preget av felles problemer er alenegang ikke løsningen.»⁵⁶

5.3. Polen og Ungarn illustrerer faren ved populisme

Høyrepopulistiske partier påvirker politikken i Europa fra dag til dag, hovedsakelig gjennom å sette dagsorden i opposisjon til landets regjering. Men i to land – Polen og Ungarn – har vi tydelig sett hvilken dramatisk effekt populistiske partier kan ha når de får regjeringsmakt. I begge landene foregår politikken i dag innenfor helt andre rammer enn for ti år siden, før høyrepopulistene kom til makten. I begge land har det blitt iverksatt en populistisk *totrinnsrakett*, hvor antipluralisme og polarisering har blitt fulgt av ekskludering av meningsmotstandere og uthuling av sentrale demokratiske institusjoner.

Antipluralisme og polarisering

Grunnleggende for populistere er at de mener å representere folkets sanne vilje, samtidig som alle motstandere er illegitime; de representerer i motsetning til populistene ikke folkets genuine interesser. Denne retorikken har vært sentral for både Victor Órbans parti Fidesz i Ungarn og det polske Lov og rettferdighetspartiet (PiS). Begge disse to partiene sitter med regjeringsmakten nå.

I Polen har de politiske skillelinjene endret seg drastisk de siste 10 år, med bortfall av alle venstresidepartier fra og med valget 2015. Skillet i Polen i dag går mellom liberale internasjonister på den ene siden og høyrepopulister på den andre. Den sistnevnte leiren er sentrert rundt PiS, som i dag har regjeringsmakten alene. PiS' retorikk er tydelig ekskluderende. Sentrale partipolitikere har uttalt at de som er uenige med partiet er «den verste sorts polakker», og at de er «genetisk disponert for landsforræderi» (Markowski, 2016, s. 1319). President Duda fra PiS har omtalt opposisjonspartiet PO (norske Høyres søsterparti) som «svikere», «landsforrædere» og «kameraderister».

I Ungarn spiller regjeringspartiet Fidesz på samme strenger. Et lekket lydopptak fra den sosialdemokratiske statsministeren i 2006 og en rekke korrupsjonssaker gav Fidesz armslag til å legge om til en tydelig nasjonal-populistisk retorikk, hvor de stilte spørsmålsteget ved legitimiteten til sosialdemokratene som representanter for den ungarske nasjonen (Batory, 2016, s. 286). Dette er en linje de har holdt seg til, og de har pekt ut sosialdemokratene, EU og utenlandske selskaper som folkets fremste fiender. Det er symbolsk viktig å delegitimere all form for opposisjon. For det kan ikke være sånn at folket står opp mot de virkelige representanter av folket. Også det sivile samfunnet mistenkeliggjøres som agenter som styres av andre makter, gjerne fra utlandet.

I sum er den populistiske debattstilen sterkt verdiladet og polariserende. Ungarns folkeavstemming om innvandring er et tydelig eksempel på Fidesz polariserende strategi, med uttalelser av typen «innvandrere voldtar av ungarske jenter i Budapest» og valgplakater med «Paris-angrepet ble utført av innvandrere» (Zalan, 2016). Selv om valgdeltakelsen var så lav at avstemmingen ikke var gyldig, var Órban klokkeklar på at folket hadde talt og var enig med Fidesz. (Than og Szakacs, 2016).

Ekskludering og uthuling av demokratiske institusjoner

En naturlig videreføring av den antipluralistiske tanken om at det finnes sanne representanter for et homogent folk, er å stenge ute de som representerer den korrupte eliten og fiender av folket.

Med PiS valgseier i 2015, ble det klart at det ikke bare var i ord partiet var antipluralistisk, men også i handling. En serie av kontroversielle lovendringer har blitt møtt av krass kritikk fra Europarådets Veneziakommisjon. Organet mener blant annet at PiS-regjeringens forhold til konstitusjonsdomstolen i landet «truer rettsstaten, demokratiet og menneskerettighetene». I praksis har regjeringen paralyserert domstolen gjennom å nekte å utnevne andre dommere enn partiets egne folk og ikke anerkjenne domstolsavgjørelser partiet ikke er enige i (Holmøyvik, 2017). I tillegg har partiet tatt direkte kontroll over media og, ifølge professor Radoslaw Markowski (2016, s. 1319), fylt sendetiden med et «megalomant nasjonalistisk narrativ» og ensidig, partipolitisk nyhetsdekning. I tillegg har regjeringen tatt direkte kontroll over ansettelsen av byråkrater, hvor *mistanke* om ulovlig eller umoralsk atferd nå er nok for å gi byråkrater sparken.

Regjeringens innskrenkninger i domstolenes og mediernes uavhengighet har utløst massedemonstrasjoner i polske byer og skarpe reaksjoner fra EU. EU-kommisjonen har innledet en gransking av om de nye lovene bryter med rettsstatens prinsipper og pressefrihet.⁵⁷

Med brakvalget for Fidesz i 2010, fikk partiet den nødvendige 2/3-ryggdekningen i parlamentet til å gjennomføre både vanlige lovendringer og grunnlovsendringer helt på egen hånd. Dette har gjort at også Ungarn har blitt utsatt for en rekke innskrenkninger av frie demokratiske spilleregler og institusjoner. På Freedom House (2017) sin frihets-indeks har landet falt til en score på 76, det laveste noensinne.

Fidesz har fjernet kravet om støtte fra alle partiene i parlamentet for utnevning av dommere, og med sin 2/3-majoritet i parlamentet gjør det at partiet kan utnevne dommere på egen hånd. I samme toneart har partiet tatt full kontroll over valgkommisjonen, slik at det bare er

partiet selv som kan utlyse folkeavstemminger. Tidligere var den ungarske befolkningens mulighet til å kreve folkeavstemminger en viktig motvekt mot maktkonsentrasjon.

Som i Polen, har pressefriheten blitt betydelig innskrenket. Spesifikt har Fidesz innført et medieråd som har i oppgave å slå ned på «ubalansert nyhetsdekning». Dette rådet har blitt fylt med Fidesz-tilhengere. I tillegg har partiet endret valgloven og tegnet opp valgdistrikter i favør seg selv. Viktor Órban formulerte partiets prosjekt godt allerede i 2009: «Et stort styringsparti skal ta førersetet og vil kunne formulere nasjonal politikk, ikke gjennom konstante debatter men gjennom naturlig representasjon av interesser» (Bankuti et al, 2012, s. 145).

Eksemplene fra Polen og Ungarn viser med tydelighet at den populistiske retorikken som bygger på dikotomien «det sanne folket» versus «den korruperte eliten» er farlig for demokratiet. Fidesz og PiS har ikke brutt med det populistiske prosjektet. Tvert imot er de siste årenes utvikling i Polen og Ungarn institusjonalisert populisme som undergraver det liberale demokratiet.

6. Vilkår for populistisk fremvekst i Norge?

Populismen tar ulik form i forskjellige land, og formes av landenes særegne historie og politiske landskap. Likevel er det mulig å peke på noen fellestrekk som synes å skape grobunn for populisme. Felles for svært mange europeiske land er økt økonomisk usikkerhet og pessimisme, en opplevelse av identitetskrise i møte med globalisering, økende skepsis til innvandring som legger ytterligere press på dette, og svekket tillit til at de som sitter ved makten evner å håndtere utfordringene. Typisk for populistenes retorikk er også en lengsel etter noe som var før, en slags nostalgi i en verden som oppleves uforutsigbar og utrygg.

Kan populismen også få rotfeste i Norge? Populismens vekstvilkår avhenger av alle forholdene over, og de kan dermed si oss noe om grobunnen for populistisk fremvekst i Norge.

Det er mulig å se for seg Fremskrittspartiet som et mer rendyrket populistisk parti enn i dag, eller et nytt og mer ytterliggående populistparti som utfordret Fremskrittspartiet. Sannsynligheten for slike scenarier avhenger av hvilken oppslutning slike partier kunne få. Skal vi forstå det, må vi studere de samme driverne som vi drøftet i kapittel 2 for Norge.

6.1. Små forskjeller, men de øker

Norge er blant de mest velstående landene i verden. Vi scorer høyt i alle internasjonale indekser som måler velstand, sosial kapital, trygghetsfølelse, toleranse og vilkår for næringsutvikling.

Arbeidsledighet, utenforskap og pessimisme om egen økonomiske framtid kan imidlertid gi grobunn for misnøye og mistillit, som igjen kan øke oppslutningen om populistiske krefter.

I Norge er ledigheten lav, yrkesdeltakelsen høy og de aller fleste har en lønn til å leve av. Likevel er det knyttet uro til økende ulikhet, utenforskap og økende andel husholdninger i som lever med vedvarende lav inntekt.

Norge er blant landene i verden med minst økonomisk ulikhet. Men også her har forskjellene økt siden midten av 80-tallet, langs alle parametre. Det vanligste målet på ulikhet er Gini koeffesienten. Hvis alle i et samfunn har like mye er Gini null og eier en person alt, er Gini 1. Målt ved Gini-koeffesienten har inntektsforskjellene økt med 29 prosent mellom 1986 og 2015 (fra 0,210 til 0,271). Også andre mål på ulikhet viser at forskjellene har økt jevnt og trutt i Norge de siste tretti årene. Halvparten av all formue i Norge eies i dag av de ti prosent rikeste. Av Norges 100 rikeste har 77 arvet sin formue, og andelen som arver store penger stiger raskt.⁵⁸

I forbindelse med Nordmod-prosjektet (2014) ble det gjort framskrivninger av ulikhetsutviklingen basert på ulike trender.⁵⁹ Forskerne viste at dersom ulikhetene i Norden utvikler seg slik de har gjort siden 1990, vil vi i 2030 ha ulikhet som dagens Frankrike. Der står de ti prosent rikeste for en tredjedel av inntektene. I Norge har vi tradisjonelt hatt små lønnsforskjeller og samordnet lønnsdannelse har bidratt til dette. Men likevel tjener de lavest lønte stadig mindre sammenliknet med de med høyest lønn. En studie fra Senter for lønnsdannelse viser at de ti prosent lavest lønte nærmest ikke har hatt reallønnsvekst siden 2008, mens lønningene på toppen økte med hele 18 prosent bare fra 2011 til 2012.⁶⁰ De som kommer dårligst ut er tjenestesektoren og vikarbyråene, og ansatte i virksomheter uten tariffavtale.⁶¹ Andelen med vedvarende lavinntekt (fattige) har steget de siste årene og er nå rett over ti prosent⁶². En annen studie fra Senter for lønnsdannelse drøfter om det er teknologi eller maktforskyvning som forklarer økt ulikhet, og konkluderer med det siste.

Lav ledighet, men for stort utenforskap

Yrkesdeltakelsen i Norge er høy og arbeidsledigheten har hittil vært lav, selv om ledigheten – særlig blant høyt utdannede - økte i kjølvannet av oljeprisfallet i 2015. Arbeidsledigheten i Norge var i desember 2016 på 4,4 prosent. Det er høyt i norsk målestokk, men lavt

sammenliknet med mange europeiske land. I 2014 var 75,2 prosent av befolkningen mellom 15 og 64 år sysselsatt. Til sammenlikning var gjennomsnittet i EU 64,9 prosent.

Likevel er det fortsatt et betydelig antall som står utenfor arbeidslivet. Det er viktig å huske på at mange av dem som i Norge regnes som uføre, i andre land ville telt som arbeidsledige, rett og slett fordi det norske arbeidslivet er så produktivt at det er vanskeligere å finne plass til mindre produktiv arbeidskraft. Sammenlikninger på tvers av land må derfor tolkes med forsiktighet. Det er heller ikke slik at alle kan eller bør jobbe fullt gjennom hele voksenlivet. De som har behov for det skal fanges opp av velferdsstaten. Men det synes å være enighet blant forskere og fagfolk om at potensialet for å øke yrkesdeltakelse blant de som står utenfor arbeidslivet er betydelig.⁶³ Til enhver tid er omtrent én av fem utenfor arbeidslivet enten på grunn av helse eller mangel på arbeid. For de aller fleste er utenforskap på grunn av ledighet eller sykdom et forbigående fenomen. Nesten tre av fire av de som var registrert arbeidsledige i 2014 var i jobb 6 måneder senere. Det er likevel en betydelig gruppe som sliter med å få varig tilknytning til arbeidslivet, men som kunne deltatt. Blant disse er særlig unge uten arbeidserfaring og uten fullført videregående skole, innvandrere som enten sliter med å komme i jobb eller som faller ut fra arbeidslivet for tidlig, og eldre arbeidstakere under pensjonsalder men med muskel- og skjelettplager. Utenforskap i Norge drøftes nærmere i Agenda-notatet «De som ikke er med» fra 2016.

Omstilling av økonomien

Norges situasjon og posisjon har forandret seg dramatisk på mange områder i løpet av kort tid. Omstilling, migrasjon, synkende oljeinntekter, teknologisk endring og en aldrende befolkning er blant dem.

Vi har tradisjonelt vært gode på omstilling i norsk arbeidsliv. Mye av æren for dette tillegges den norske modellen. Den norske – og nordiske- modellen er grundig analysert i prosjektet NordMod, under ledelse av FAFO.⁶⁴ Forklaringen på hvorfor vi er såpass produktive og omstillingsdyktige ligger i stor grad i etablerte modeller for koordinert lønnsdannelse, kombinert med en sterk velferdsstat. Norske arbeidstakere er høyt utdannet og flinke til å ta i bruk ny teknologi. Lønnsforskjellene er små, og det betyr at vi har relativt dyre butikkmedarbeidere og relativt billige ingeniører i Norge. Dermed må arbeidsgiver vurdere veldig nøye om hun skal ansette én til – eller i stedet investere i effektiviserende teknologi på alle tenkelige områder. Vi har dessuten ikke jobbsikkerhet i Norge, men sosial sikkerhet. Virksomheter kan – og må – si opp medarbeidere om arbeidskraften ikke lønner seg. Den som mister jobben får arbeidsledighetstrygd og hjelp til å finne ny jobb. Som en illustrasjon på norsk omstillingsevne er det for eksempel slik at hvert år forsvinner minst ti prosent av norske jobber.⁶⁵ Og nye oppstår.

I debatten om integrering og inkludering i arbeidslivet har enkelte tatt til orde for lavere inngangslønner, innslutingslønn eller lovfestet minstelønn. Men hva skjer hvis vi senker de laveste lønningene for å få plass til flere? Da får vi mindre investeringer i teknologi, lavere produktivitet og lavere verdiskaping. I tillegg: hvis lønnen er så lav at det ikke lønner seg å jobbe, kan vi oppleve at flere havner på trygd. Da må vi senke sosiale ytelser for å stimulere til at flere jobber – og fattigdommen vil øke. Tyskland er et godt eksempel på hva som kan vente oss i en slik framtid. Tyskerne har gjennom flere tiltak for å få flere i jobb redusert lønnsnivå og åpnet for såkalte minijobber. I 2014 levde 7,6 prosent av tyske arbeidere – tre millioner mennesker - på en inntekt under EUs fattigdomsgrense.⁶⁶ At ulikhet og fattigdom hindrer vekst fordi alle krefter ikke er i bruk har blant annet OECD ettertrykkelig vist.⁶⁷

Holden III-utvalget peker på at tilgang på arbeidskraft med lave lønninger kan ha bidratt til en økning lavproduktive arbeidsplasser.⁶⁸ En rapport fra Senter for lønnsdannelse viser som nevnt at arbeidsinnvandring har økt lønnsulikhetene også i allmenngjorte bransjer. Allmenngjøring av deler av tariffavtaler har kun i begrenset grad motvirket denne utviklingen.⁶⁹ Tilgang på lavtlønnet arbeidskraft gjør også at bedrifter lar være å investere i teknologi som ville vært produktivitetsfremmende. Innenfor noen bransjer i norsk næringsliv er også sosial dumping og arbeidskriminalitet en økende utfordring.⁷⁰

I årene som kommer vil norsk økonomi fortsette å gå gjennom betydelige omstillinger. Utviklingen av stadig mer intelligente maskiner og roboter vil gjøre at oppgaver som før ble utført av mennesker kan overtas av teknologi. Globalisering og internasjonal konkurranse utfordrer hele bransjer, selv om politikk kan motvirke lønnspress og sosial dumping. Olje og gass vil utgjøre en stadig minkende andel av norske eksportinntekter. Arbeidslivet er i endring, og kan skape økt sårbarhet og utenforskap.

Fortsatt sterk omstillingsevne vil derfor avhenge av både et organisert arbeidsliv og en sterk velferdsstat. Vi må sørge for at det lønner seg å jobbe, alltid, ved at vi investerer i kompetanse heller enn å åpne for lavere lønninger.

Flertallet er optimistiske omkring egen økonomi

Norsk økonomi klarte seg langt bedre gjennom finanskrisen enn de fleste andre europeiske land. Oljeprisfallet i 2015 brakte ledigheten til nye høyder, selv om den fortsatt er lav i europeisk målestokk. I januar 2017 forfekter flere analysemiljøer en forsiktig optimisme. Undersøkelse viser også en *generell* økning i optimismen i befolkningen. Det er særlig tiltroen til landets økonomi som har bedret seg den siste tiden ifølge Kantar TNS.⁷¹

I en analyse av vilkår for populismens fremvekst er imidlertid flertallets utsikter mindre

relevante, mens størrelsen på og alvorlighetsgraden i negative utsikter for mindretallet har stor betydning. Det er disse bekymringene vi må forstå og møte.

6.2. Høy grad av tillit, men den kan bli lavere av øke sosiale og kulturelle forskjeller

Det er lite som tyder på en tillitskrise i Norge. Nordmenn har høy tillit til myndigheter, institusjoner og til hverandre. Tillit varierer med utdanningsnivå og med politiske preferanser, og kan endre seg over tid. Forskning tyder på at tillit typisk er høyere i homogene samfunn enn i mer heterogene samfunn.

Tilliten i Norge er høy sammenlignet med andre land: Tilliten til de politiske institusjonene i Norge har ligget stabilt høyt siden 2002 sammenlignet med andre europeiske land.⁷² Innbyggerundersøkelsen viser at innbyggerne generelt sett har gode eller delvis gode inntrykk av myndighetenes arbeid. Tilliten til politiet er høyt.⁷³ Valgdeltakelse er også en indikasjon på tillit. Den har ligget over 75% de siste 20 årene.

Politisk tillit stiger med utdanningsnivået: Fire av ti personer med grunnskole som høyeste utdanning oppgir å ha høy tillit til Stortinget, mens syv av ti med høyskole- eller universitetsutdanning oppgir det samme.⁷⁴

FrP-velgere har lavest tillit til politikere: Bare hver tiende FrP-velger oppgir å ha høy tillit til politikere, mens blant SV-velgerne, som har høyest tillit, svarer fire av ti det samme.⁷⁵

Tilliten kan utfordres ved økte kulturelle og sosiale forskjeller. Den norske velferdsmodellen har sterk legitimitet i befolkningen, men denne legitimiteten kan utfordres etter hvert som samfunnet blir mer mangfoldig. Dette er også en av konklusjonene i Brochmann II-rapporten. Utvalget er bekymret over at støtten til våre solidariske løsninger (universelle/sjenerøse velferdsordninger og likhetsorientert lønnsdannelse) vil forringes når befolkningen blir økonomisk og kulturelt mer sammensatt: «Kanskje vil større deler av majoritetsbefolkningen reservere full tilgang til velferdsgodene for de norskfødte – eller foretrekke private markedsløsninger – og færre vil da trolig gi støtte til lønnsutjevning.»⁷⁶

Utvalget peker videre på forskningen som viser at det ikke er etnisk mangfold i seg selv som skaper problemet, men heller en kombinasjon av etnisk segregering og økt sosial ulikhet. Særlig for lavinntektsgrupper mener Brochmann-utvalget at disse faktorene i kombinasjon kan svekke tilliten til samfunnets institusjoner i bredt. «Sosiale og etniske forskjeller i samspill kan øke konfliktnivået i samfunnet.»

Et paradoks i Norge er også at nordmenn har høy tillit til velferdsstatens tjenester, men langt lavere tro på den samme velferdsstatens evne til å møte deres behov i framtida. Et slikt narrativ kan fort bli selvforsterkende, ved at manglende tro på offentlig velferd i framtida også undergraver viljen til å finansiere den samme velferden.

6.3. Varierende tillit til medier

Generelt er tilliten til myndigheter høyere enn tilliten til medier, i Norge som i andre land. En undersøkelse utført av Reuters Institute viser dessuten at nordmenns tillit til nyhetsformidling er noe høyere enn amerikanernes. 46 % av norske respondenter oppgir at de «stort sett» stoler på nyheter, mot 1 av 3 amerikanere. Ser man på tilliten til journalister, derimot, er bildet omtrent likt i USA og Norge.⁷⁷

I begge land oppgir om lag 30 % at de stoler på journalister. Den norske ytringsfrihetsundersøkelsen fra 2014 viste at et klart flertall av nordmenn mener journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv (71 % svarte dette) og lar seg påvirke av eget politiske standpunkt (73 % svarte dette).⁷⁸

Men i Norge er det stor forskjell på ulike medier. Tillitsundersøkelsen viser at hele 73 prosent sier at de stoler på statskanalen NRK, som dermed får den suverene førsteplassen på tillitstronen blant norske medier.⁷⁹

Medias dekning av innvandringsfeltet skaper kontroverser også i Norge, som i andre land. Undersøkelser fra Forskningsprosjektet Mediation of Migration viser relativt lav tillit blant publikum til mediernes dekning av innvandring. I sluttrapporten sies det blant annet følgende:

«Hovedfunnene viser at folk generelt oppfatter temaet som viktig og folk er kritiske til måten enkeltsaker brukes for å belyse innvandring. Mange har et mer restriktivt syn på innvandring og innvandringsdekning enn det som kommer fram i mediene.»⁸⁰

Hovedfunnene er blitt presentert gjennom en serie med artikler i Aftenposten i 2014. I en av artiklene signert av medieforsker Kjersti Thorbjørnsrud med flere sies det at en betydelig gruppe opplever at mediene vinkler temaet skjevt i forhold til deres egne oppfatninger, og at humanitære hensyn og innvandrernes perspektiv er dominerende:

«På innvandringsfeltet kan det se ut til at norske medier ikke reflekterer de tema publikum er mest opptatt av. Vi finner for eksempel liten medieoppmerksomhet rundt mulige negative

konsekvensene av irregulær innvandring, som økt kriminalitet, følger for arbeidslivet eller truet sikkerhet.»⁸¹

Dette kan ha endret seg siden 2014 da undersøkelsen ble gjort, men det er et generelt trekk i vestlige land at tilliten til medier er lavere blant folk som politisk plasserer seg på ytre høyre enn blant folk som tilhører venstresiden, slik det også fremkommer i den overnevnte undersøkelsen.

En svekket tillit til redaksjonelle medier kan utvide rommet for spredning av falske nyheter via alternative medier og sosiale medier. Det finnes lite forskning som belyser omfanget av falske nyheter i Norge, men i USA er dette et stort problem. 23 prosent rapporterer at de har spredt falske nyheter (enten frivillig eller uten å vite det) og 49 prosent rapporterer at de har mottatt falske nyheter via sosiale medier.⁸²

Den eksisterende mistilliten mot medier kan undergraves ytterligere av kraftige angrep mot redaksjonelle medier fra populistpartier. De reagerer spesielt mot den kritiske vinklingen av saker med dem og mot det de opplever som nedtoning av integreringsproblemer og innvandringens konsekvenser.

I en kronikk i Aftenposten 2. januar 2017, skriver Sintef-forskerne Petter Bae Brandtæg og Asbjørn Følstad at en av forklaringene på mediernes tillitsfall, er at folk opplever at medier og faktasjekkere har et annet ideologisk ståsted enn dem selv. «Mediene hevder selv å være objektive og nøytrale, men oppleves like fullt som vridd i retning av et liberalt ståsted og politisk korrekthet.» De anbefaler at mediene etterstreber mer åpenhet både rundt redaksjonell prioritering og valg av vinklinger, men også rundt egne ideologiske føringer.⁸³

Professor i medievitenskap, Gunn Enli, mener Norge på grunnleggende vis skiller seg fra USA: Norge har en felles offentlighet og en felles virkelighetsforståelse som virker som et bolverk mot polarisering og svekket tillit. Likevel ser vi stikk mot mediene som institusjon også her til lands, etter samme mal som amerikanske populistler bruker.⁸⁴

Enli nevner ikke konkrete eksempler, men det gjør Fritt Ord-direktør Knut Olav Åmås som i en kronikk i Aftenposten 20. februar advarer mot angrepene på mediene fra FrP-politikere. Åmås skriver at også Norge er en del av den internasjonale trenden med kraftige angrep mot medier og deres troverdighet fra populistisk hold. Blant eksemplene Åmås nevner er Per-Willy Amundsens (Frp) anklager mot Nordlys for å publisere «falske nyheter», og innvandringspolitisk talsmann Mazyar Keshvari (Frp) uttalelse om at «de etablerte mediene» er blitt «de største produsentene av falske nyheter».⁸⁵

6.4. Periferi-misnøye

Skillelinjen mellom by og land er gammel i Norge, men de siste årene har det vært stor misnøye med flere store sentraliseringsreformer i deler av befolkningen.

Misnøyen er størst på bygda og blant folk med mindre utdanning. 75 prosent av dem som bor på bygda er kritiske til Oslo-makten, mens det tilsvarende tallet for folk i storbyer og deres randkommuner er 53 prosent.

I et intervju med Aftenposten 17. februar 2017, sier forsker og statsviter Espen Leirset ved Nord Universitet at politikerne ikke forstår den voksende mistilliten, og det kan bli alvorlig. Han sier videre at mange på landet føler seg marginalisert og bruker ulvedebatten som eksempel på fremmedgjøringen som han mener er i ferd med å skje på bygda:

«Opplevelsen er at de urbane kreftene ikke forstår livet på bygda. Det samme gjelder kommunereformen: Når man kombinerer snakk om tvang med den internasjonale antielitistiske bølgen vi ser i USA og Storbritannia, må norske politikere følge med. Legitimitetskrisen vokser.»⁸⁶

Et sentralt element i populismen i Europa har vært en mer proteksjonistisk politikk. Motstand mot EU, EØS og sentraliseringspolitikk er selvsagt ikke populisme. Men dersom mange opplever avstand og avmakt i disse spørsmålene, kan det gi grobunn for populisme. Holdninger til andre former for internasjonale og overnasjonale samarbeid er generelt positive på tvers av de fleste partier. Samtidig vil fordelingen av gevinster ved for eksempel internasjonal handel kunne være avgjørende for videre oppslutning om norsk tilknytning til EØS.

Senterpartiet er det partiet i Norge som passer best til beskrivelsen av agrarpopulisme, eller periferipopulisme. Partiet skiller seg likevel tydelig fra både høyrepopulistiske og andre populistiske partier på en rekke viktige områder: Senterpartiet framstiller ikke seg selv som de eneste legitime representanter for folket, de setter ikke grupper opp mot hverandre eller fører en ekskluderende retorikk, og heller ikke fremmer de generell mistillit mot institusjoner og medier. Periferipopulismen er tilstede i norsk politikk, men uten de sentrale elementene som gjør høyrepopulismen i Europa truende for demokratiet. Kritikken av eliter er ikke i seg selv populisme.

6.5. Polarisering i innvandringsspørsmålet

Flere mener at innvandrere er en kilde til utrygghet

Holdningene til innvandrere i Norge er relativt stabile, men endringene i perioden 2002–2015 gikk i retning av noe mer positive holdninger. Undersøkelsen fra 2016 viser imidlertid at flere uttrykker negative holdninger. For eksempel er 32 prosent enten helt eller delvis enig at innvandrere er en kilde til utrygghet. 26 prosent mente det samme året før.⁸⁷

Til tross for endringene de siste årene, har de langvarige trendene gått i retning økt toleranse. Funnene i 2016-undersøkelsen må ses i lys av økonomiske nedgangstider med økende arbeidsledighet, migrasjonskrisen i 2015 og sannsynligvis også med terrorangrepene den siste tiden. Senere undersøkelser vil vise om 2016 er starten på en mer varig ending i retning av mer negative holdninger til innvandrere.

Klart flertall for uendret eller strengere asylpolitikk

På spørsmål om det bør bli lettere eller vanskeligere for flyktninger å få adgang til opphold i Norge, eller om dette bør være omtrent som i dag, har det skjedd en endring siden 2014. I perioden 2002-2014 var det bare 6–7 prosent av befolkningen som ønsket en mer liberal asylpolitikk. I 2014 økte andelen plutselig til 18 prosent. Dette skyldes trolig kampanjen for asylbarna, i tillegg til at man kan regne med at et mer polarisert debattklima flytter flere fra «som i dag» til henholdsvis «mer liberal» og «mer restriktiv». Siden har andelen som mener det burde bli lettere å få opphold sunket noe, men ikke dramatisk: 15 prosent i 2015 og 12 prosent i 2016.

Dette betyr at partier som ønsker en mer liberal asylpolitikk har 12 prosent av befolkningen bak seg. Resten enten ønsker at adgangen til opphold bør være som i dag (51 prosent) eller vanskeligere (33 prosent).

Innvandring bekymrer nordmenn mest

Selv om nordmenn har ganske tolerante holdninger overfor innvandrere, peker undersøkelser på at innvandring er et fenomen som skaper en viss uro i den norske befolkningen.

I TNS Gallups Klimabarometer i 2016 ble innvandring framhevet av hele 64 prosent av respondentene som en av de tre største utfordringene landet sto overfor. Også året før kom innvandring høyest blant bekymringene, men da var andelen mye lavere – 38 prosent. Denne økte bekymringen kommer trolig som følge av migrasjonskrisen i 2015.⁸⁸

Det er naturlig at bekymring gikk drastisk opp etter en situasjon mange oppfattet som en

krise, men nå har ankomsttallene gått kraftig ned og det gjenstår å se om bekymring over innvandring kommer til å holde seg like høyt som i 2016.

Halve Norge er skeptiske til muslimer

Det årlige Integreringsbarometeret som ble lagt frem i mai 2015 viste at nesten halvparten av nordmenn er skeptiske til muslimer. Av de ulike religionene som respondentene er bedt om å ta stilling til, er altså folk i størst grad skeptiske til personer med muslimsk tro, samt mest negative til at deres barn gifter seg med en person med muslimsk tro.⁸⁹

6.6. Dårligere vekstvilkår men fortsatt rom for populisme i Norge

Små forskjeller og høy tillit i Norge gir dårlige vekstvilkår for farlig populisme i Norge enn i mange andre land. Likevel er det tre potensielle risikofaktorer som kan enten mobilisere flere rundt et mer radikalt Fremskrittspart eller en mer ytterliggående konkurrent på høyresiden:

1. Økende utenforskap og ulikhet. Dersom mange sitter på sidelinjen og opplever at samfunnet ikke har bruk for dem.
2. Svekket tillit til institusjonene og velferdsstatens bærekraft. Heterogene samfunn har lavere tillit og sosial kapital. Konsekvensen kan bli mindre solidaritet og skattevilje.
3. Migrasjon og kulturelle spenninger. Raske forandringer kan skape identitetskrise og motreaksjon. Spesielt hvis det oppstår kriser som mange ikke tror de etablerte partier har forutsetninger, erfaringer eller vilje til å håndtere slik de forventer.

Vi kan også bli påvirket av både krisesituasjoner som kan oppstå, men også av stemningsbølger i Europa. Uavhengig av de strukturelle faktorene, kan fremveksten av høyrepopulisme i Europa ha en dominoeffekt og bli et større problem i Norge i fremtiden.

7. Anbefalinger

For å fjerne grunnlaget for populistisk fremvekst anbefaler vi følgende:

Styrke demokratisk deltakelse: Uten sterk mistillit mot dem som sitter ved makten, ingen populisme. Motsatt er et sterkt og deltakende demokrati vår beste garanti mot skadelig populisme. For å forebygge denne mistilliten er det viktig å redusere avstanden mellom folket og de som styrer. Det betyr å styrke demokratisk deltakelse og bedre forankre beslutninger i folkeviljen. Denne avstanden er nok ikke like stor i Norge som i flere andre land, som for eksempel i Frankrike, men også norske politikere bør tenke nytt rundt nærhet og kommunikasjon med vanlige folk. Faktisk representativitet i partier og folkevalgte organer er selvsagt også viktig.

Redusere økonomisk ulikhet og skape optimisme: Etter finanskrisen som startet i 2008 og nedgangstidene som fulgte etter, er det mer pessimisme i Europa enn i noen av de andre verdensdelene. Sosial og økonomisk ulikhet er økende, og misnøyen er sterkest blant arbeiderklassen og de som av mange kalles for globaliseringens tapere. De med minst utdanning og lavest lønninger har i vår del av verden betalt prisen for teknologiske nyvinninger og internasjonal handel. Dette er folk som mister jobbene sine som følge av internasjonal frihandel, innvandring og teknologiutvikling, og som føler seg glemt og uten utsikter til at framtida skal bli bedre. Svaret må være å satse på å løfte denne gruppen opp, gjennom kvalifiseringstiltak, sysselsettingstiltak og gjennom en økonomisk politikk som skaper større økonomisk trygghet for alle.

Styrke integreringen og fremme samhørighet: Populismen kan sees som en reaksjon på økt mangfold. Men det betyr ikke nødvendigvis at det er innvandringen i seg selv som er problemet. Det er like mye opplevelsen av verdier og kultur i endring som skaper usikkerhet. Mange av de som stemmer på populistiske partier føler sin identitet truet fra to kanter: På den ene siden fra kulturelle endringer i majoritetsbefolkningen i retning mer individualisme, sekularisme og likestilling, og på den andre siden gjennom mer kulturelt mangfold som følge av ikke-vestlig innvandring, særlig fra den muslimske verden.

Det økte mangfoldet har skapt spenninger og reaktualisert spørsmålet om nasjonal identitet. Populister kritiserer elitene for å tone ned disse spenningene og ikke se de reelle integreringsproblemene.

Det politiske sentrum må ta større eierskap til forsvaret av tilkjempede liberale verdier som likestilling og religionsfrihet. Det betyr også å stå sterkt imot alle former for ekstremisme og antidemokratiske ideologier. Kampen mot radikal islamisme kan ikke overlates til europeiske

nasjonalister. Det bør bygges allianser med progressive krefter blant moderate muslimer, som representerer et stort flertall i sine innvandrergupper. Det er viktig å fortsette å snakke om toleranse, men i større grad enn tidligere å vektlegge tillit og samhold.

Mer forutsigbar innvandringspolitikk: mer kvoter, mindre asyl

Til tross for økonomiske nedgangstider, er vesteuropeiske land fortsatt noen av verdens mest velstående og velfungerende samfunn. Dermed er de også svært attraktive som innvandringsland. På grunn av økonomiske forskjeller og muligheter for å bosette seg i Europa, vil migrasjonspresset fra Asia og Afrika vedvare. Raske demografiske endringer, kulturelle spenninger, presset på velferdsordningene og økt terrorfare bekymrer europeere mer enn noe annet i dag.⁹⁰ Migrasjonsbølgen i 2015 og terrorangrepene i ulike europeiske byer den siste tiden har forsterket følelsen av sårbarhet og manglende kontroll fra de som styrer.

Det er viktig å anerkjenne at dette representerer store utfordringer for våre samfunn. Vi må avvise det populistiske narrativet om at dette skyldes en virkelighetsfjern elite som ikke tar ansvar.

Svaret på disse komplekse problemene kan ikke være å adoptere en forenklet populistisk retorikk for å fremstå som «handlekraftig». Svaret kan heller ikke være å oppheve Schengen-avtalen og innføre nasjonal grensekontroll. Håndtering av irregulær migrasjon og terrortrussel forutsetter bedre europeisk samarbeid og internasjonalt samarbeid. Men migrasjonen må også håndteres bedre i hvert land, både for dem som kommer og dem som tar imot. En flyktningpolitikk som i større grad er basert på kvoter fremfor asyl ved grensen, vil kunne skape større forutsigbarhet, større legitimitet og være tryggere for alle parter.

Høyrepopulister bruker mye energi på problembeskrivelse, dermed etterlater de seg et rom til å være konkret om løsninger på innvandringsutfordringene folk kjenner på. Det politiske sentrum har med andre ord en mulighet til å svare langt bedre på innvandringsutfordringen enn hva høyrepopulister gjør. Integreringsarbeidet må styrkes slik at flere kan lykkes med å skape gode liv og bli positive bidrag til samfunnet de trer inn i.

Ta årsakene på alvor, men ikke adoptere populistenes retorikk

Det er viktigere enn noen gang å fastholde europeiske verdier om humanisme og solidaritet, men uten å ignorere andre alvorlige hensyn, som velferdsstatens bærekraft, nasjonal sikkerhet og samfunnets absorberingskapasitet.

Det essensielle i populismen er et svart-hvitt bilde i forholdet mellom eliten og folket. Populistiske ledere fremstiller seg selv som de sanne representanter av folket, mens deres

meningsmotstandere beskrives som en «elite» som representerer særinteresser og jobber mot folks interesser. Et slikt verdensbilde er svært polariserende og kan potensielt true det liberale demokratiet. Tendensen til å 1) ekskludere den delen av folket som er ikke enig med populistene fra begrepet «folket» eller «folk flest»; 2) delegitimere sine politiske meningsmotnadedere som korruperte representanter for «særinteresser», og 3) fremstille medier, ikke-statlige organisasjoner og alle andre som står i veien nærmest som «fiender» av folket er svært problematisk.

En slik tilnærming gjør det lettere for populistiske ledere å avfeie kritikk og å legitimere en uthuling av demokratiske institusjoner. Erfaringene fra Polen og Ungarn som vi har skrevet om i denne rapporten gir grunn til bekymring. En viktig oppgave i kampen mot populisme blir derfor å utfordre dette narrative. Alle segmenter av folket skal bli hørt og tatt på alvor, men det bør kommuniseres tydelig at populistene representerer ikke hele folket.

*Notatet er skrevet av rådgiver **Sylo Taraku** våren 2017. Forfatteren står ansvarlig for alle eventuelle feil og mangler i dokumentet. Ta gjerne kontakt dersom du finner slike. Tankesmien Agenda vil rette en stor takk til flere som har tatt seg tid til å svare på faglige spørsmål og utfordringer underveis: Vibeke Knoop Rachline, Axel Fjeldavli, Bente Kalsnes og Ketil Raknes.*

LITTERATURLISTE

- Atkins, R. (2016, 23.5). Rightwinger Norbert Hofer concedes defeat in Austrian election. *Financial Times*. Hentet fra ft.com/content/3e316862-20ea-11e6-9d4d-c11776a5124d
- Bankuti, M. Halmai, G. & Scheppelle, K. (2012). Disabling the Constitution. *Journal of Democracy*, 23(3), 138-146.
- Batory, A. (2016). Populists in Government? Hungary's "System of National Cooperation". *Democratization*, 23(2), 283-303.
- Baumberger, B., Bjerkan, L. & Borgersen, V. (2017, 17.2). Nordmenn har talt: Oslo har for mye makt. *Aftenposten*. Hentet fra aftenposten.no/norge/politikk/Nordmenn-har-talt-Oslo-har-for-mye-makt-615223b.html
- Bjørklund, T. (2004). Norsk populisme fra Ottar Brox til Carl I. Hagen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 20(03-04), 410-419
- Bjørnstad, S. (2016, 8.12). Jeg er en populist. *NRK Ytring*. Hentet fra nrk.no/ytring/jeg-er-en-populist-1.13264927
- Bovenkerk, F. & Fokkema, T. (2015). Crime among young Moroccan men in the Netherlands: Does their regional origin matter? *European Journal of Criminology*, 13(3), 352-371
- Boztas, S. (2016, 22.3). Netherlands doesn't have enough criminals to fill its prisons as time to drop. *The Telegraph*. Hentet fra telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/12201375/Netherlands-doesnt-have-enough-criminals-to-fill-its-prisons-as-crime-to-drop.html
- Brekke, I. (2016, 4.12). Valget i Østerrike: Uavhengige Van der Bellen vant igjen. *Aftenposten*. Hentet fra aftenposten.no/verden/Valget-i-Osterrike-Uavhengige-Van-der-Bellen-vant-igjen-610431b.html
- Brække, J. & Vollan, M. (2017, 24.1). Ber mediene om oppvask. *Klassekampen*. Hentet fra klassekampen.no/article/20170124/ARTICLE/170129965
- Christensen, J. & Takla, E. (2017, 9.3). Mer å rutte med. *Dagens Næringsliv*. Hentet fra dn.no/nyheter/2017/03/09/2048/Makroekonomi/-mer-a-rutte-med
- Connor, P. (2016, 2.8). Number of refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015. *PewResearchCenter Global Attitudes & Trends*. Hentet fra pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015
- Culic, J. (2016, 3.10). Hungary's invalid refugee referendum dents Viktor Orban's anti-EU 'revolution'. Hentet fra eprints.gla.ac.uk/129807/1/129807.pdf
- Dalback, M. (2016, 3.11). Høyrepopulismens ubevisste sjeleliv. *Agenda Magasin*. Hentet fra agendamagasinet.no/kommentarer/hoyrepopulismens-ubevisste-sjeleliv
- Datagraver (2016, 22.3). People Killed by Terrorism per Year in Western Europe 1979-2015. Hentet fra datagraver.com/case/people-killed-by-terrorism-per-year-in-western-europe-1970-2015
- Edelman. (2017). *2017 Edelman Trust Barometer*. Hentet fra edelman.com/trust2017

Ehrenberg-Shannon, B. & Wisniewska, A. (2017, 2.3). How education level is the biggest predictor of support for Geert Wilders. *Financial Times*. Hentet fra ft.com/dutchvoting

Esser, F., Stepinska, A. & Hopmann, D. (2017). Populism and the Media. I Aalberg, T., Esser, F., Reinemann, C., Stromback, J. & De Vreese, C. (Red.), *Populist Political Communication in Europe* (s. 365-379). Oxford: Routledge

Figenschou, T., Thorbjørnsrud, K. & Beyer, A. (2014). Lav tillit til dekningen av innvandring. *Aftenposten*. Hentet fra aftenposten.no/viten/Lav-tillit-til-dekningen-av-innvandring-73694b.html

Freedom House (2017). Hungary Profile. Hentet fra <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2017/hungary>

FULL EVENT: Donald Trump Rally in Jackson, Mississippi with 'Mr. Brexit' Nigel Farage (08/24/2016). (2016). [Videoklipp]. Hentet fra youtube.com/watch?v=lvsuv6szNuk

Goodwin, M., Raines, T. & Raines, D. (2017, 7.2). What Do Europeans Think About Muslim Immigration? *Chatham House*. Hentet fra chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration

Holmøyvik, E. (2017, 26.2). Ulvetid for den europeiske rettsstaten. *Agenda Magasin*. Hentet fra agendamagasin.no/kommentarer/ulvetid-europeiske-rettsstaten

Honningsøy, K. & Grafsrønningen, M. (2015, 6.12). Terroren i Europa rammet oftere før. *NRK Urix*. Hentet fra nrk.no/urix/terroren-i-europa-rammet-oftere-for-1.12671503

IMDi. (2014). *Integreringsbarometeret 2013/2014*. Hentet fra imdi.no/contentassets/cd74d67fc3dc4cb89f389809dd718da9/integreringsbarometeret-2013-2014.pdf

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Inglehart R. & Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash* (RWP16-026). Cambridge, MA: HKS Faculty Research Working Paper Series

Inglehart, R. & Welsel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press

Ipsos. (2016). *Perils of Perception 2016: A 40-country Study*. Hentet fra perils.ipsos.com/slides

Jupskås, A. (2016). Populistiske partier i Vest-Europa. R. Malnes (Red.), *Velkommen til statsvitenskap* (s. 187-203). Oslo: Gyldendal

Klene, N. (2017). Dutch Economy in Focus – Outperformance to continue in 2017-2018. *ABN AMRO*. Hentet fra insights.abnamro.nl/en/2016/11/dutch-economy-in-focus-outperformance-to-continue-in-2017-2018

Kleven, Ø. (2016). Nordmenn på tillitstoppen i Europa. *Samfunnsspeilet*. Hentet fra ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/_attachment/269579

- Kolko, J. (2016). Trump Was Stronger Where The Economy Is Weaker. *FiveThirtyEight*. Hentet fra fivethirtyeight.com/features/trump-was-stronger-where-the-economy-is-weaker
- Langberg, Ø. (2017, 18.1). Tilliten til makteliten smuldrer opp. Nå smuldrer flere vestlige ledere unna Davos. *Aftenposten*. Hentet fra aftenposten.no/verden/Tilliten-til-makteliten-smuldrer-opp-Na-styrer-flere-vestlige-ledere-unna-Davos-613165b.html
- Markowski, R. (2016). The Polish Parliamentary Election of 2015: A Free and Fair Election that Results in Unfair Political Consequences. *West European Politics*, 39(6), 1311-1322.
- Mudde, C. (2017, 26.2). Why Dutch voters are about to set the stage for Europe's elections. *The Guardian*. Hentet fra theguardian.com/commentisfree/2017/feb/26/netherlands-election-geert-wilders-populism
- Müller, J. (2016). *Hva er populisme?* Oslo: Heinesen forlag
- Newman, N., Fletcher, R., Levy, D. & Nielsen R. (2016). *Reuters Institute Digital News Report 2016*. Hentet fra reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital-News-Report-2016.pdf
- NOU 2017:2. (2017). *Integrasjon og tillit: Langsiktige konsekvenser av høy innvandring*. Oslo: Departementenes servicesenter
- NTB. (2014, 3.1). *Flertallet vil beholde EØS-avtalen*. Hentet fra nrk.no/okonomi/flertallet-vil-beholde-eos-avtalen-1.11447446
- NTB. (2015, 13.1). *Ap lå an til 47,6 prosent – så kom terroren*. Hentet fra e24.no/makro-og-politikk/ap-laa-an-til-47-6-prosent-saa-kom-terroren/23373052
- NTB. (2017a, 16.2). *Olsen advarer mot økt proteksjonisme*. Hentet fra adressa.no/nyheter/innenriks/2017/02/16/Olsen-advarer-mot-økt-proteksjonisme-14236755.ece
- NTB. (2017b, 23.2). *Økt økonomisk ulikhet i Norge*. Hentet fra nettavisen.no/nyheter/kt-konomisk-ulikhet-i-norge/3423315916.html
- NTB. (2017c, 15.2). *Flere tror på oppgang i norsk økonomi*. Hentet fra dn.no/nyheter/2017/02/15/0641/Privatokonomi/flere-tror-pa-oppgang-i-norsk-okonomi
- Obamacare in Trump country. (2017). [Videoklipp]. Hentet fra youtube.com/watch?v=M0FvLkXDKIs
- PewResearchCenter. (2016). *Europeans pessimistic about economic future*. Hentet fra pewresearch.org/fact-tank/2016/12/06/4-factors-driving-anti-establishment-sentiment-in-europe/ft_16-12-06_europeconcerns_economy
- Quinnipiac University. (2017). *Trump slumps as American Voters Disapprove 55% - 38% Quinnipiac University national poll finds; voters trust media, courts more than president* [Pressemelding]. Hentet fra poll.qu.edu/images/polling/us/us02222017_Urj52hkb.pdf
- Ritzen, G. (2016, 14.12): Quiz: hoe groot is het percentage moslims in Nederland? *NRC Handelsblad*. Hentet fra nrc.nl/nieuws/2016/12/14/hoe-groot-is-het-percentagemoslims-in-nederland-a1536628
- SSB. (2016). *Holdninger til innvandrere og innvandring, 2016*. Hentet fra ssb.no/befolkning/statistikker/innvhold/aar/2016-12-21

Staksrud, E., Steen-Johnsen, K., Enjolras, B., Gustafsson, M., Ihlebæk, K., Midtbøen, A., Sætrang, S., Trygstad, S. & Utheim, M. (2014). *Ytringsfrihet i Norge: Holdninger og erfaringer i befolkningen*. Hentet fra [frittord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihet_i_Norge_Holdninger_og_erfaringer_rev2_\(3\).pdf](http://frittord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihet_i_Norge_Holdninger_og_erfaringer_rev2_(3).pdf)

Storm, S. (2017, 13.2). Euroland: Will the Netherlands be the next domino to fall? *Institute for New Economic Thinking*. Hentet fra ineteconomics.org/perspectives/blog/euroland-will-the-netherlands-be-the-next-domino-to-fall

Than, K. & Szakacs, G. (2016, 3.10). Hungarians vote to reject migrant quotas, but turnout too low to be valid. Hentet fra reuters.com/article/us-europe-migrants-hungary-referendum-idUSKCN1213Q3

TNS Gallup. (2016). *TNS Gallups Klimabarometer 2016*. Hentet fra https://www.tns-gallup.no/contentassets/70cebbf9270741bbb0adfd1ec82e95a3/tns-gallups-klimabarometer-2016_presentasjon_for-publisering.pdf

Venziakommisjonen. (2016). *Opinion on amendments to the Act of 25 June 2015 on the Constitutional Tribunal of Poland, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session*. (CLD-AD(2016)001-e). Venezia: Venezia-kommisjonen.

Visser, N. (2016, 18.4). Hardly Anyone Trusts The Media Anymore. *The Huffington Post*. Hentet fra huffingtonpost.com/entry/trust-in-media_us_57148543e4b06f35cb6fec58

Warren, D. (1976). *The Radical Center: Middle Americans and the Politics of Alienation*. Notre Dame, IN: Notre Dame University Press

Weller, C. (2016, 5.6). China is the Only Country That's Remotely Optimistic about the Future. *Business Insider Tech News*. Hentet fra businessinsider.com/china-is-the-only-country-thats-remotely-optimistic-about-the-future-2016-7

Wike, R., Stokes, B., & Simmons, K. (2016a, 11.7). Negative views of minorities, refugees common in EU. *PewResearchCenter Global Attitudes & Trends*. Hentet fra pewglobal.org/2016/07/11/negative-views-of-minorities-refugees-common-in-eu

Wike, R., Stokes, B., & Simmons, K. (2016b, 11.7). Europeans not convinced growing diversity is a good thing, divided on what determines national identity. *PewResearchCenter Global Attitudes & Trends*. Hentet fra pewglobal.org/2016/07/11/europeans-not-convinced-growing-diversity-is-a-good-thing-divided-on-what-determines-national-identity

Wike, R., Stokes, B., & Simmons, K. (2016c, 11.7). Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs. *PewResearchCenter Global Attitudes & Trends*. Hentet fra pewglobal.org/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs

Zalan, E. (2016, 2.9). Hungary's satire party takes on migrant referendum. Hentet fra euobserver.com/news/134869

Åmås, K. (2017, 20.2). Angrep på mediene er en farlig undergraving av tilliten til samfunnsinstitusjonene. *Aftenposten*. Hentet fra aftenposten.no/meninger/kommentar/Angrepene-pa-mediene-er-en-farlig-undergraving-av-tilliten-til-samfunnsinstitusjonene--Knut-Olav-Amas-614956b.html

SLUTTNOTER

---

¹ FULL EVENT: Donald Trump Rally in Jackson, Mississippi with 'Mr. Brexit' Nigel Farage (08/24/2016) 2016_

<https://www.youtube.com/watch?v=lvsv6szNuk>

² Det finnes imidlertid eksempler der politikere proklamerer at de er populistere, men gjerne som en reaksjon på at de blir kritisert for å være populistere. Etter at rådgiver i Agenda, Emil André Erstad, skrev en kritisk artikkel om «Ernas populistere» svarte stortingsrepresentant for Frp, Sivert Bjørnstad, på følgende måte i et innlegg med overskriften «Jeg er en populist»: «Om det å være populist er å bry seg om hva vanlige folk mener, og ikke eliten, så vil jeg gjerne definere meg selv som en stolt populist.» <https://www.nrk.no/ytring/jeg-er-en-populist-1.13264927>

³ Tor Bjørklund: Nytt Norsk Tidsskrift 03-04 / 2004 (Volum 21). Side: 410-419. https://www.idunn.no/nnt/2004/03-04/norsk_populisme_fra_ottar_brox_til_carli_hagen

⁴ “Populists support charismatic leaders, reflecting a deep mistrust of the ‘establishment’ and mainstream parties who are led nowadays by educated elites who have adopted progressive cultural views.” (Inglehart & Norris, 2016).

⁵ <https://www.weforum.org/agenda/archive/inequality/>

⁶ OECD (2011), «Divided we stand: Why inequality keeps rising», Paris: OECD Publishing <http://www.oecd.org/social/soc/dividedwestandwhyinequalitykeepsrising.htm> [Lesedato: 30.03.16]

⁷ Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash Faculty Research Working Paper Series. <https://research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?id=1401>

⁸ <https://euobserver.com/social/134534>

⁹ <http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/>

¹⁰ <http://www.pewglobal.org/2016/07/11/negative-views-of-minorities-refugees-common-in-eu/>

¹¹ Det er store forskjeller på holdningene til forskjellige grupper innvandrere. Muslimer og rumenere er veldig lite likt, mens for eksempel jøder har ikke folket så mye meninger om (med unntak av grekere som er ganske negative).

¹² <http://www.pewglobal.org/2016/07/11/europeans-not-convinced-growing-diversity-is-a-good-thing-divided-on-what-determines-national-identity/>

¹³ <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration>

¹⁴ Global Terrorism Database: <https://www.start.umd.edu/gtd/>

¹⁵ Hegghammer: <https://www.nrk.no/urix/terroren-i-europa-rammet-oftere-for-1.12671503>

-
- ¹⁶ <http://www.datagraver.com/case/people-killed-by-terrorism-per-year-in-western-europe-1970-2015>
Statistikk
- ¹⁷ <https://www.nrk.no/urix/terroren-i-europa-rammet-oftere-for-1.12671503>
- ¹⁸ Den sterke ideologiske og religiøse overbevisningen, og eksistensen av transnasjonale nettverk gjør avradikaliseringarbeidet av militante islamister svært vanskelig. Ranstorp tror også at dagens terrorgrupper kommer til å ha lenger levetid på grunn av globaliseringen.
- ¹⁹ Ungarn, Polen, Nederland, Tyskland, Italia, Sverige, Hellas, Storbritannia, Frankrike og Spania.
- ²⁰ <http://www.europeansocialsurvey.org/data/>
- ²¹ <http://www.edelman.com/trust2017/>
- ²² <http://www.aftenposten.no/verden/Tilliten-til-makteliten-smuldrer-opp-Na-styrer-flere-vestlige-ledere-unna-Davos-613165b.html>
- ²³ <http://www.businessinsider.com/china-is-the-only-country-thats-remotely-optimistic-about-the-future-2016-7?r=UK&IR=T&IR=T>,
- ²⁴ <http://www.businessinsider.com/china-is-the-only-country-thats-remotely-optimistic-about-the-future-2016-7?r=UK&IR=T&IR=T>
- ²⁵ http://www.huffingtonpost.com/entry/trust-in-media_us_57148543e4b06f35cb6fec58
- ²⁶ "Three Patterns of Media Coverage of Populist Parties". Frank Esser m/flere. Populist Communication in Europe.
- ²⁷ https://poll.qu.edu/images/polling/us/us02222017_Urj52hkb.pdf/
- ²⁸ <https://www.amazon.com/Radical-Center-Americans-Politics-Alienation/dp/0268015945>
- ²⁹ <https://fivethirtyeight.com/features/trump-was-stronger-where-the-economy-is-weaker/>
- ³⁰ <http://www.vox.com/2017/1/17/14294444/obamacare-trump-country>
- ³¹ <https://research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?Id=1401>
- ³² Haidt, Jonathan (2013): The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion. <http://righteousmind.com/>
- ³³ <http://agendamagasinet.no/kommentarer/hoyrepopulismens-ubevisste-sjelleliv/>
- ³⁴ http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/12/06/4-factors-driving-anti-establishment-sentiment-in-europe/ft_16-12-06_europeconcerns_economy/
- ³⁵ <http://news.stanford.edu/2016/12/08/todays-children-face-tough-prospects-better-off-parents/>

³⁶ Ronald Inglehart. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press; Ronald Inglehart and Christian Welzel, 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.

³⁷ <http://www.aftenposten.no/verden/Valget-i-Osterrike-Uavhengige-Van-der-Bellen-vant-igjen-610431b.html>

³⁸ <https://www.facebook.com/norberthofer2016/posts/1750172498593377>

³⁹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/26/netherlands-election-geert-wilders-populism>

⁴⁰ <https://insights.abnamro.nl/en/2016/11/dutch-economy-in-focus-outperformance-to-continue-in-2017-2018/>

⁴¹ Intervju med Dr. René Cuperus fra den sosialdemokratiske tankesmien Wiardi Beckman Stichting. Amsterdam, 10. februar 2017.

⁴² <http://perils.ipsos.com/>

⁴³ <http://www.dutchnews.nl/news/archives/2016/12/dutch-greatly-overestimate-size-of-muslim-population/>

⁴⁴ https://repub.eur.nl/pub/79763/1477370815623566_AAM.pdf

⁴⁵ Intervju med forfatter Mustafe Rugova. Rotterdam. 8. februar 2017.

⁴⁶ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/12201375/Netherlands-doesnt-have-enough-criminals-to-fill-its-prisons-as-crime-to-drop.html>

⁴⁷ <https://www.ft.com/dutchvoting>

⁴⁸ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/feb/26/netherlands-election-geert-wilders-populism>

⁴⁹ Intervju med Nonna Mayer, professor i sosiologi og forfatter av boken *Les faux-semblants du Front National*. Paris, 23. februar 2017.

⁵⁰ Intervju med forsker Jean-Yves Camus fra Institut de Relations Internationales et Stratégiques. Paris, 22. februar 2017.

⁵¹ Samtale med Mehdi Bigaderne, viseborgermester i Clichy-sous-Bois, 21. februar 2017.

⁵² Elin Sørstahl og Alf Ole Ask skriver i boken *Marine le Pen og høyrepopulismen i Europa*

⁵³ Givens, T. (2004) The radical right gender gap. *Comparative Political Studies* 37(1): 30–54)

⁵⁴ <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2017/03/daily-chart-1>.

⁵⁵ <http://www.politico.eu/article/majority-of-french-believe-national-front-is-a-danger-to-democracy-poll/>

⁵⁶ <http://www.adressa.no/nyheter/innenriks/2017/02/16/Olsen-advarer-mot-C3%B8kt-proteksjonisme-14236755.ece>

⁵⁷ <https://www.hrw.org/news/2017/02/16/eu-polish-government-undermines-rule-law>

⁵⁸ <http://www.tankesmienagenda.no/notater/ulikhet-utviklin-og-konsekvenser/>

⁵⁹ fotnote: Dølvik et. al (2014), «Den nordiske modellen mot 2030: Et nytt kapittel?», Fafo-rapport n. 46/2014, Oslo: Fafo: <http://www.fafo.no/images/pub/2014/20393.pdf>

⁶⁰ <http://www.tankesmienagenda.no/wp-content/uploads/Polycynotat-Tankesmien-Agenda-Topplederlonn.compressed-21.pdf>

⁶¹ Senter for lønnsdannelse: Hva skjer nederst i lønnsfordelingen i privat sektor? Rapport nr. 8-2016

⁶² https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/_attachment/281093?_ts=157f60210a8

⁶³ Se for eksempel Røed, K (2012). *Active social insurance*. IZA Journal of Labor Policy 1:8.

⁶⁴ <http://fafoarkiv.no/nordmod2030/publikasjoner.html>

⁶⁵ Ulltveit-Moe, Karen Helene (2012): Ubalanser ute og hjemme. Kommentar i Dagens Næringsliv http://folk.uio.no/karenmi/op-ed_files/dn_kommentar_110112.pdf

⁶⁶ <http://foreignpolicy.com/2015/05/05/rich-germany-has-a-poverty-problem-inequality-europe/>

⁶⁷ <http://www.oecd.org/newsroom/inequality-hurts-economic-growth.htm>

⁶⁸ NOU 2013:13. *Lønnsdannelsen og utfordringer i norsk økonomi*. Holden III-utvalget. Finansdepartementet.

⁶⁹ Senter for lønnsdannelse (2015). *Virkninger av allmenngjøring av tariffavtaler*. Rapport nr. 2 <http://www.samfunnsokonomisk-analyse.no/SiteAssets/R2-2015%20Virkninger%20av%20allmenngj%C3%B8ring.pdf>

⁷⁰ Brekken, T., M. Sjøberg og A. Wing (2015). «Erfaringer fra Arbeidstilsynets tilsyn mot sosial dumping». Kompass tema nr. 1 Arbeidstilsynet.

⁷¹ <http://www.dn.no/nyheter/2017/02/15/0641/Privatokonomi/flere-tror-pa-oppgang-i-norsk-okonomi>

⁷² http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_pw04&lang=en

⁷³ https://www.difi.no/sites/difino/files/difi-rapport_2015_5_innbyggerundersokelsen_2015_hva_mener_innbyggerne.pdf

⁷⁴ <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/nordmenn-pa-tillitstoppen-i-europa>

⁷⁵ https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/_attachment/269579?ts=1555305a1f0

⁷⁶ <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/nordmenn-pa-tillitstoppen-i-europa>

⁷⁷ <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital-News-Report-2016.pdf>

⁷⁸ [http://www.frittord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihet_i_Norge_Holdninger_og_erfaringer_rev2_\(3\).pdf](http://www.frittord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihet_i_Norge_Holdninger_og_erfaringer_rev2_(3).pdf)

⁷⁹ <http://www.tillitsundersokelsen.xyz/mediene/#medier>

---

⁸⁰ <http://www.hf.uio.no/imk/forskning/prosjekter/mediation-of-migration/sluttrapport-mom.pdf>

⁸¹ <http://www.aftenposten.no/viten/Lav-tillit-til-dekningen-av-innvandring-73694b.html>

⁸² <http://www.journalism.org/2016/12/15/many-americans-believe-fake-news-is-sowing-confusion/>

⁸³ <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/Kronikk-Tradisjonelle-medier-har-et-delansvar-for-spredning-av-falske-nyheter-611991b.html>

⁸⁴ <http://www.klassekampen.no/article/20170124/ARTICLE/170129965>

⁸⁵ <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/Angrepene-pa-mediene-er-en-farlig-undergraving-av-tilliten-til-samfunnsinstitusjonene--Knut-Olav-Amas-614956b.html>

⁸⁶ <http://www.aftenposten.no/norge/politikk/Nordmenn-har-talt-Oslo-har-for-mye-makt-615223b.html>

⁸⁷ <http://ssb.no/befolkning/statistikker/innvhold/aar/2016-12-21>

⁸⁸ <http://www.tns-gallup.no/tns-innsikt>

⁸⁹ <https://www.imdi.no/contentassets/cd74d67fc3dc4cb89f389809dd718da9/integreringsbarometeret-2013-2014.pdf>

⁹⁰

<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2130>